

**MOLLA HALİL ES-Sİ‘İRDÎ’NİN RİSÂLE Fİ’L-MA‘FUVVÂT ADLI
ESERİNİN FIKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ ve TAHKİKİ
EVALUATION IN TERMS OF FIQH AND VERIFICATION OF THE WORK
NAMED RISALA Fİ’L-MAFUUVAT BY MOLLA HALİL ES-SIIRDI**

Ömer Faruk ATAN

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Isparta/
Türkiye
ofarukatan@hotmail.com, [orcid.org/ 0000-0002-9570-9674](https://orcid.org/0000-0002-9570-9674)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 18 Mart 2022 / 18 March 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 16 Nisan 2022 / 16 April 2022

Yayın Tarihi / Published: 25 Haziran 2022 / 25 June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran 2022 / June 2022

Cilt: 6, Sayı: 1 Volume: 6, Issue: 1, Sayfa / Pages: 75-118

Cite as / Atıf: Atan, Ömer Faruk. “Molla Halil es-Si‘İrdî’nin *Risâle Fi’l-Ma‘Fuvvât* Adlı Eserinin Fıkhî Açından Değerlendirilmesi Ve Tahkiki [Evaluation in Terms of Fiqh and Verification of the Work Named *Risala Fi’l-Mafuuvvat* by Molla Halil es-Siirdi]”. Kocaeli İlahiyat Dergisi- Kocaeli Theology Journal, 6/1 (Haziran/June 2022), 75-118.

İntihal: Bu makale, intihal tarama programlarıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned with plagiarism screening programs and plagiarism has not been detected.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği yazar(lar) tarafından beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

OPEN ACCESS

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kider>

Öz

Osmanlı döneminde yaşayan Molla Halil es-Si'irdî, medrese eğitimini tamamladıktan sonra bu geleneği devam ettirerek ders vermeye başlamıştır. Tedrisatla meşgul olmanın yanı sıra, akranlarından farklı olarak birçok alanda referans olacak nitelikte eserler kaleme almıştır. Gramer, mantık, vad' ve isti'âre alanlarındaki telifleri mevcut müfredatta okunan eserleri geliştirmeye yönelik olmakla beraber, bu gelenekte alternatif olacak ders kitapları da yazmıştır. Kendisine birçok eser nispet edilen Si'irdî, hacimli kitaplar kaleme almakla beraber, pratik bilgiler sunan risaleler de telif etmiştir. Bu kitapçıklardan biri *Risâle fi'l-ma'fuvvât* olup bu eserde, ruhsat niteliğindeki konuları muhtevî hususları derlemiştir. Mensubu olduğu Şâfiî mezhebine yönelik bir eser olan bu risalede, giriş ve sonuç dışında otuz sekiz mesele işlenmiştir. Mezhep içi ihtilaflarla beraber, gerektiği yerlerde mezhep dışı ihtilaflara da değinilmiştir. Abdest, gusül, namaz ve necaset ile ilgili bahislerle beraber giyim, gıda ve tedavi gibi pek çok konu zikredilmiştir. Çalışmamızda Molla Halil'e ait bu eserin muhtevâsı fikhî açıdan tahlil edilmekle beraber, kütüphane kayıtlarında el yazması olarak mevcut olan bu risale, tahkik edilerek makalenin sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, ruhsat, Si'irdî, Molla Halil, Risâle fi'l-ma'fuvvât.

Evaluation in Terms of Fiqh and Verification of the Work Named Risala fi'l-mafuvvat by Molla Halil es-Siirdi

Abstract

Molla Halil es-Siirdi, who lived in the Ottoman term, started to give lectures by continuing this tradition after completing his madrasah education. In addition to being busy with education, unlike his peers, he has written works that will be reference in many fields. While the copyrights are intended to improve the works read in the current curriculum, he has also written alternative textbooks in this tradition. The language and style he used in his works is extremely fluent, he wrote all of his books in verse in the meter of desire, while in some he expressed his wishes with poetry when necessary. The Siirdi, to whom many works are attributed, wrote voluminous books as well as treatises that offer practical information. One of these booklets is *Risala fi'l-mafuvvat*, and in this work, it has compiled the issues that have the quality of rukhsah. In this treatise, which is a work for the shafii sect of which he is a member, thirty-eight issues have been dealt with apart from the introduction and conclusion. Along with the intra-sectarian conflicts, non-sectarian conflicts are also mentioned where necessary. Many issues such as clothing, food, and treatment have been mentioned, along with the mentions of ablution, ablution and impurity related to prayer. In our study, the content of this work belonging to Molla Halil is analyzed in terms of jurisprudence and this treatise, which is available as a manuscript in the library records, has been added to the end of the article.

Keywords: Fiqh, rukhsah, Siirdi, Molla Halil, Risala fi'l-mafuvvat.

Giriş

Osmanlı gerileme devri diye isimlendirilen dönemde yetişen şahsiyetlerden biri olan Molla Halil es-Si'irdî (Siirtli Molla Halil), bölgenin en önemli âlimlerinden biri sayılmıştır. Çok yönlü bir ilim adamı olan Molla Halil, dönemin eğitim kurumu olan medrese tahsilini bitirip icazet aldıktan sonra, bu geleneği devam ettirerek yıllarca öğrenci yetiştirmiş ve birçok kişiye icazet vermiştir.¹ Medrese eğitiminde ün yapan Si'irdî'nin bu konumuna işaret eden en önemli gösterge, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde verilen ilmî icazet tariklerinin çoğunun kendisinde birleşmesidir.²

Molla Halil'i akranlarından farklı kılan, tedrisat dışında telifle iştigal etmesi ve birçok alanda eser kaleme almasıdır. Bu durum onun kendi döneminde alanıyla ilgili otorite ve referans olmasını sağlamıştır. Sarf, nahiv, mantık, münâzara ve belâgat... gibi birçok alanda eser yazan Si'irdî, medrese müfredatını geliştirdiği gibi, alternatif eserler de ortaya koymuştur. Onun bu alandaki çabasının, bir tecdit hareketi başlatarak yeni yönelişler ışığında müfredatın yeniden gözden geçirilmesi gayesine matuf olduğu tarafımızca değerlendirilmiştir. Molla Halil, müfredatta esas alınmak üzere yazdığı eserler yanında aynı zamanda ilim ehlinin -tedrisat dışında- müracaat ettiği telifler kaleme almıştır. O, İslam bilimlerinin birçok alanında telif ettiği eserlerde bu alanlarda otorite olan şahsiyetlerin eserlerini geliştirecek kadar nitelikli kaynaklar ortaya koymuştur. Molla Halil'in bu eserlerde kullandığı dili ve üslubunun yanı sıra, bazı kitaplarını tümüyle arûz vezninde kaleme alması veya gerektiği yerlerde muradını şiirle ifade etmesi³ onun dile vukufiyetinin yanında, iyi bir şair olduğunu göstermektedir.

1 bk. Geniş bilgi için bk. Ömer Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 9-10; Ömer Pakiş "Molla Halil Siirdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/251.

2 bk. Ahmed Mu'az 'Alvân Hakkî el-'Alvâni, *İcâzetü 'ulemâi's-sâdeti'l-Hayderiyye*, (İstanbul: Merkez Ceylânî li'l-bühûsi'l-ilmîyye ve'tab'î ve'neşr, 1436/2015), 6, 52-53; "İcâzetü'l-imâm eş-şeyh el-mullâ Halil es-Si'irdî dirâse tahliliyye", *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, ed. M. Macit Sevgili - Hamit Sevgili - Abdullah Özcan - Muhammed Şerif Kahraman (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 1/111-112.

3 Geniş bilgi için bk. Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî*, 15-16; Abdullah Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-kulûb fî kelâmi Allâmi'l-ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tablîli (Bakara-İsra)* (Van: Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 25-61; Abdullah Özcan - M. Macit Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, ed. M. Macit Sevgili - Hamit Sevgili - Abdullah Özcan - Muhammed Şerif Kahraman (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 1/34-35; Abdullah Özcan, "Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar", *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, ed.

Temel İslam bilimleri alanında yazmış olduğu birçok eserde usûl konularının yanında, müktesebatındaki fûrû meselelerini de derleyerek ortaya koymuştur. Hacimli kitaplar yazmanın dışında pratik olarak başvurulacak ve bir kısmı halka yönelik risaleler de kaleme almıştır. Bu risalelerden biri ma'fuvvât alanında olup, ruhsat niteliğindeki konuları zikretmiştir. Fıkıh kitaplarında dağınık bir şekilde verilen meseleleri, *Risâle fi'l-ma'fuvvât* veya *Risâle sağîra fi'l-ma'fuvvât* adlı eserinde bu konuları derlemiştir. Giriş ve sonuç dışında otuz sekiz meselede: abdest, gusûl, namaz, giysi, tedavi ve gıdayla ilgili birçok fer'î meseleyi zikretmiş ve bunlardan mazur görülenleri ifade etmiştir. Yazar Şâfiî olduğu için risaleyi belli bir mezhep ekseninde kaleme alarak mezhep içi ihtilaflara değinmiş, gerektiği yerlerde mezhep dışı ihtilafları da zikretmiştir. Dönemine kadar ruhsat niteliğini korumaya devam eden meseleleri zikrederek, buna yönelik âlimlerin ortaya koyduğu görüşleri nakletmiştir. Zorluğu kaldırma hususunda Hanefî ve Mâlikî mezheplerinin fetvalarını da zikrederek ruhsat alanını genişletmeye çalışmıştır. Helal gıda, giyim ve tedavilerde cevap bekleyen bazı meseleler için temel kural olabilecek hususları ifade etmiştir. Bunlardan bir kısmına günümüzde ihtiyaç kalmamakla beraber, bazı meselelerde ise bu gereklilik hâlâ devam etmekte veya ilke olarak esas alınabilecek referans niteliğini koruduğu anlaşılmaktadır.⁴

Bu eserin Muhammed Ahmed Bâbekr Alî (Şeşûyî) tarafından Bağdat Üniversitesi'nde 2000 yılında yüksek lisans tezi kapsamında tahkik edildiği tespit edilmiştir.⁵ Ancak bu çalışmada Türkiye'deki resmî ve şahsî kütüphanelerdeki mevcut olan nüshalar esas alınmamış ve sadece yurtdışındakilerden yararlanılarak tahkik işlemi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca risalenin mahtût halî 7(+2) varak olup, nicelik açısından bir tez çalışmasına konu olması için ye-

M. Macit Sevgili - Hamit Sevgili - Abdullah Özcan - Muhammed Şerif Kahraman (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 1/51-88; Ahmet Aktaş - Muhammed Şerif Kahraman, "Molla Halil es-Si'irdî ve Eserleri ile İlgili Bir Biyografya Denemesi", *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, ed. M. Macit Sevgili - Hamit Sevgili - Abdullah Özcan - Muhammed Şerif Kahraman (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 1/95-101; Adnan Memduhoğlu, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/14 (Aralık 2019), 617-635.

4 bk. Molla Halil es-Si'irdî, *Risâle fi'l-ma'fuvvât* (Ankara: Milli Kütüphane, Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 2b-9a.

5 bk. Abdullah Özcan, "Molla Halil Kitaplığı", 1/62; Aktaş - Kahraman, "Molla Halil es-Si'irdî ve Eserleri ile İlgili Bir Biyografya Denemesi", 1/97.

terli olmadığından farklı metotlara başvurulmuştur. Türkiye'deki akademik anlamda tahkik metodundan farklı bir şekilde yoğun olarak dipnot kullanılmış ve çalışmanın niceliğini arttırma gayretine girilmiştir. Ayrıca Adnan Memduhoğlu bu risaleyi şekil ve muhteva açısından incelemiş, ancak Molla Halil'in zikrettiği otuz sekiz meseleyle ilgili geniş bir fıkhî analiz yapmadan sadece ilkesel değerlendirmeler yapmıştır. Bu çalışmanın sonuna da şahsî kütüphanelerde korunan nüshanın tahkiksiz halini harekesiz olarak vermiştir.⁶

Araştırmacıların çalışmalarıyla ilgili yukarıda belirttiğimiz mülahazalarımız neticesinde: tezin yurtdışında hazırlanmış olması ve Türkiye'deki akademik alandaki tahkik çalışmalarının ölçülerine uymadığı anlaşılmıştır. Risaledeki mevcut bilgiler, başka görüşlerle karşılaştırılarak dipnotlarla zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Bu da risalenin aslı olarak paylaştığı bilgiyi bir yönüyle gölgelemiş ve Türk okuyucusuna pratik olarak sunulması hedeflenen bilginin ulaşmasını güçleştirmiştir. Memduhoğlu'nun çalışmasında ise bir tebliğ konusu olduğu için risaleyle ilgili verdiği bilgiler sınırlı kalmış ve yeteri kadar fıkhî değerlendirmeler yapılmamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi eser tahkik edilmemiş ve sadece el yazması nüshası harekesiz bir şekilde dijital hale dönüştürülerek ek olarak verilmiştir. Bu gerekçelerden dolayı risalenin şekil ve muhteva açısından yeni bir çalışmada değerlendirilmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur.

Çalışmamızda -bu iki çalışmadan farklı olarak- risaledeki fıkhî meseleler detaylı bir şekilde incelenmiş ve buna dair değerlendirmeler yapılmıştır. Bundan hareketle müellifin fıkıhçılığı bağlamında olaylara bakış açısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle zaruret hallerinde mezhepsel bir taassuba girilmeden verdiği fetvalar zikredilmiştir. Bunun yanı sıra meseleyi işleme metodu, zikrettiği konular ve buna dair ortaya koyduğu ruhsatlar analiz edilmiştir. Eserin üzerinde yapılan şerh çalışmaları araştırılarak buna dair yapılan değerlendirmeler incelenmiştir. Ayrıca risalenin yurtiçi resmî ve şahsî kütüphanelerde el yazması olarak mevcut olan nüshaları tespit edilmiş ve bunlar⁷ teknik olarak incelenerek tahkik edilmiştir.

6 bk Adnan Memduhoğlu, "el-Ma'fuvvât Adlı Eseri Çerçevesinde Molla Halil Si'irdî'nin Fıkhî Anlayışı", *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, ed. M. Macit Sevgili - Hamit Sevgili - Abdullah Özcan - Muhammed Şerif Kahraman (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 1/783-799.

7 Bu nüshaların ilk ve son varakları, çalışmanın sonundaki "Ekler" bölümünde verilmiştir.

1. Molla Halil es-Si'irdî

1.1. Hayatı

Müellifin doğum yılı ihtilafı olup, 1159/1746-47, 1164/1750-51, 1167/1753-54 ve 1168/1754-55 olarak birçok görüş aktarılmış ve bilim insanları bununla ilgili farklı tarihler benimsemiştir.⁸ Bitlis'in Hizan ilçesi Süttaş köyünde doğan Molla Halil -soyundan geldiği Hz. Ömer'e nispetle 'Umerî ve doğduğu yerden dolayı Hizânî olarak anılsa da- hayatının otuz yılını geçirdiği ve burada medfun olduğu için Si'irdî/Es'ardî nispetiyle şöhrret bulmuştur. Si'irdî, ilk dinî bilgileri babası Molla Hüseyin'den aldıktan sonra birçok yerde dönemin ve bölgenin önemli ilmî şahsiyetlerden eğitim alarak, İmadiye/İrak'ta medrese tahsilini tamamlamıştır.⁹ Molla Halil'in Hizan'a döndüğünde Meydan Medresesi'nde yaklaşık beş yıl müderrislik yaptığı nakledilmekle beraber, öncesinde tedrisat hayatına başladığı net olmadığı için tartışmalıdır.¹⁰ Daha sonra babasının talebi üzerine Siirt'e yerleşerek yaklaşık otuz yıl Fahriye Medrese'sinde ilimle iştigal etmiş ve 1259/1843 yılında¹¹ vefat ederek burada defnedilmiştir.¹²

8 Ömer Pakiç, hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde: "Molla Halil'in beşinci göbekten torunu Fudayl Sevgili'nin kaleme aldığı *Tercümetü hâli ceddinâ'l-âlâ Molla Halil es-Si'irdî* adlı yazma eserde dedesinin doğum tarihini 1164/1750 olarak verdiğini" aktarmakla beraber, başka çalışmalarında ise bu tartışmalara girmeden -"Abdulkerim el-Müderri's'in *Ulemâunâ fi hidmeti'l-ilm ve'd-dîn* (Bağdat: Dâru'l-Hurriye, 1983), 193; Hayreddin ez-Zirikli, *el-Âlâm Kâmûsu terâcimi lieşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arabi ve'l-müste'ribin ve'l-müsteşrikin* (Beyrut: Dâru'l-İlmi lilmelâyin, 1986), 2/317." adlı eserlerde belirttiği gibi- 1167 tarihini benimsemiştir. bk. Pakiç, *Molla Halil es-Si'irdî*, 6-7; Pakiç, "Molla Halil Siirdî", 30/250; Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/22; Memduhoğlu, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", 610. Bazı biyografik ve bibliyografik kaynaklar ise doğum tarihini zikretmemiştir. bk. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (Byy: Matbaa-i Âmire, 1333-1334) 2/38; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1974), 2/741.

9 Geniş bilgi için bk. Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/23-27.

10 Geniş bilgi için bk. Özcan - Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", 1/27-29.

11 Yazarın vefat yılını Ömer Atalay 1255/1839 ve Bursalı Muhammed Tâhir 1257/1841-42 olarak zikretseler de, Molla Halil'in torunu Şeyh Abdulkahhâr ez-Zukaydî, Bağdatlı İsmâil Paşa, ez-Zirikli ve Kehhâl'e'nin zikrettiği 1259/1843 tarihi daha çok benimsenmiştir. bk. Zirikli, 2-317; Pakiç, "Molla Halil Siirdî", 30/251; Özcan, "Molla Halil Kitaplığı", 29; Memduhoğlu, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, 614.

12 bk. Pakiç, "Molla Halil Siirdî", 30/251.

1.2. İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

Molla Halil yaşadığı dönemde bölgedeki en önemli sivil eğitim kurumları olan medreselerde tahsil gördüğü ve bu süreci tamamlayarak ders ve fetva vermeye izinli olduğu anlamında olan “icâzet” belgesini almıştır. Bu medreselerde bölgenin önemli hocalarından aldığı derslerin bir tezahürü olarak sonraki ilmi hayatında ders vermenin getirdiği yoğunluğa rağmen diğer akranlarından farklı bir şekilde alanında referans olabilecek nitelikte eserler kaleme almaktan geri kalmamıştır. Birçok alanda kendisine nispet edilen eserlerinin çoğunun Arapça olması, gramer alanında kitaplar telif etmesi ve dilbilgisinde dâhil olmak üzere teliflerinde arûz vezninde Arapça şiirler yazmış olması, ilmî seviyesinin çok iyi olduğunun önemli bir göstergesidir.¹³ Ancak müellifin İstanbul ve Mısır gibi önemli idarî ve ilmî merkezlerden uzak olması, Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde yaşaması ve maddî imkânlarının kıt olması gibi problemlerden dolayı eserleri, birçok kütüphaneye girememiş ve bilinmeleri belli bir coğrafya ile sınırlı kalmıştır.

Kaynaklarda Molla Halile ait kırktan fazla eser zikredilmekle beraber, bunlardan bir kısmının kendisine nispeti tartışmalıdır. Bunlardan bazıları hâlâ el yazması olup çoğunlukla bölgedeki şahsî kütüphanelerde korunmuş, bir kısmı ise tıpkıbasım olarak teksir edilerek neşredilmiştir. Kimi eserleri akademik çalışmalara konu olmuş ve bazıları da tahkik edilerek basılmıştır.¹⁴ Teliflerinden bazıları şunlardır: *Basîretü'l-kulûb fi kelâmi 'allâmi'l-ğuyûb, el-Kâfiyetü'l-kubrâ fi'n-nahv, el-Kamûsü's-sânî fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-me'ânî, Mahsûlü'l-mevâhibi'l-ehadiyye fi'l-hasâ'is ve's-semâ'ili'l-Ahmediyye, el-Manzûmetü'z-zümrüdiyye, Minhâcü's-sünneti's-seniyye fi âdâbi sülûki's-süfiyye, Muhtasaru Şerhi's-sudûr bi-şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr, Mülahhasü'l-kavâtî ve'z-zevâcîr, Nebzetü mevâhibi'l-ledünniyye fi's-satahât ve'l-vahdeti'z-zâtiyye, Nehcü'l-enâm, Risâle fi 'ilmi'l-mantık, Risâle fi'l-mecâz ve'l-isti'âre, Risâle fi'l-vad', Risâle manzûme fi 'ilmi âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara, Risâle fi'l-ma'fuvvât, Şerh 'alâ manzûmeti's-Şâtîbi fi't-tecvîd, Te'sî-*

13 bk. Pakiç, *Molla Halil es-Si'irdî*, 16-37.

14 Geniş bilgi için bk. Özcan, “Molla Halil Kitaplığı”, 1/51-88; Aktaş - Kahraman, “Molla Halil es-Si'irdî ve Eserleri ile İlgili Bir Biyografya Denemesi”, 1/95-101; Memduhoğlu, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, 617-635.

sü kavâ'idi'l-'akâ'id 'alâ mâ seneha min ehli'z-zâhir ve'l-bâtın mine'l-'avâ'id, Usûlü fıkhi'ş-Şâfi'i, Usûlü'l-hadîs, Zübdetü mâ fî Fetâvâ'l-hadîs.¹⁵

2. Risâle fi'l-ma'fuvvât

Molla Halil kendisine nispet edilen ve alanında iddialı hacimli eserler yanında, risale tarzı bazı eserler de kaleme almıştır. Bu eserlerden biri *Risâle fi'l-ma'fuvvât* olup, birçok konuda necasetle ilgili meseleleri tahlil ederek bununla ilgili mazur görülen durumları açıklamıştır.¹⁶

2.1. Risâle fi'l-ma'fuvvât Adlı Eser ve Molla Halil'e Âidiyeti

Molla Halil'e ait olduğu ifade edilen bazı eserlerin kendisine nispeti kesin olmakla beraber, bazılarında ise tartışma vardır.¹⁷ Müellife nispeti kesin olan *Risâle fi'l-ma'fuvvât* veya *Risâle sağıra fi'l-ma'fuvvât*'ın kütüphane kayıtlarında¹⁸ mevcut olmasının yanı sıra, şahsî kütüphanelerde de korunduğu görülmektedir.¹⁹ Günümüze kadar el yazması olan bu risale tahkik edilmemiş, farklı bir nüshadan istinsah edilerek tıpkıbasım olarak teksir edilmiştir.

2.2. Risâle fi'l-ma'fuvvât Nüshalarının Teknik Özellikleri

Müellife ait ve onun döneminde istinsah edilen herhangi bir nüshaya ulaşamamış, risalenin biri resmî ve diğeri şahsî olmak üzere iki nüshası tespit edilebilmiştir. Kütüphane kayıtlarında mevcut olan tek nüsha, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunun 06 Hk 4979 demirbaş no'lu kaydıyla Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.²⁰ Kayıtlarda “yedi yaprak” olduğu zikredilse de kapağıyla beraber dokuz varak olduğu, müstensih hanesi boş

15 Geniş bilgi için bk. Pakiç, *Molla Halil es-Si'irdi*, 16-37; Pakiç, “Molla Halil Siirdi”, 30/251; Özcan, “Molla Halil Kitaplığı”, 1/51-88; Aktaş - Kahraman, “Molla Halil es-Si'irdi ve Eserleri ile İlgili Bir Biyografya Denemesi”, 1/95-101; Memduhoğlu, “Molla Halil es-Si'irdi'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar”, 617-635.

16 bk. Si'irdi, *Risâle fi'l-ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 2b-9a.

17 bk. Pakiç, “Molla Halil Siirdi”, 30/251.

18 Turizm ve Kültür Bakanlığı (TKB), “Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı” (Erişim 1 Kasım 2021).

19 Şahsî kütüphanemizde mevcuttur.

20 bk. Si'irdi, *Risâle fi'l-ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 2b-9a.

bırakılmakla beraber nüshada adının: “Muhammed Beşîr b. Abdulhakîm”²¹ olduğu, istinsah tarihi “1245 (1828)” şeklinde verilse²² de eserin son varakında rûmî takvime göre tam tarihin: “22 Teşrin-i Evvel 1245”²³ olduğu görülmektedir. Buna göre tarihin miladî: 03 Kasım 1830 (hicrî: 17 Cemaziyelevvel 1246) olması gerektiği²⁴ tespit edilmiştir.²⁵ Harekesiz olarak nesih hattıyla istinsah edilen bu nüshanın ölçüsü: 215x140 mm. olarak verilmiştir.²⁶

Ulaşabildiğimiz ikinci nüsha ise şahsî kütüphanelerde korunmuş ve nesih hattıyla harekesiz olarak Ahmed Hilmi el-Kûğî (ö. 1996) tarafından -esas aldığı nüsha belirtilmeden- istinsah edilmiştir. Karton kapaklı olan, 19x13 cm. ebadında olan bu nüsha, yirmi bir satır halinde tıpkıbasım olarak teksir edilmiştir. Metin, Molla Hüseyin el-Cezerî'nin (ö. 1415/1955) üzerinde yaptığı şerhle beraber istinsah edilmiştir.²⁷

2.3. *Risâle fi'l-ma'fuvvât*'in Kaynakları

Risâle fi'l-ma'fuvvât'in kaynakları arasında Kur'an ve Sünnet olmanın yanı sıra, daha çok fıkıh kitapları referans olarak kullanılmıştır. Sarih bir şekilde iki ayetin ilgili bölümüyle beraber, bir hadise de atıf yapmanın dışında nasrlara yer verilmeyen risalede, kimi zaman küllî kurallar zikredilmiştir.²⁸ Müellif, eserini mensubu olduğu Şâfiî mezhebi doğrultusunda kaleme almış ve çoğunlukla bu mezhebin kaynaklarından yararlanmıştır. Mezhep içi ihtilaflara değinerek benimsediği görüşü paylaşmış, -gerektiği yerde- sıhhatiyle ilgili bilgi aktarmış ve bunun dışında üç yerde de mezhep dışı ihtilaflara atıfta bulunmuştur.²⁹ Mezhep imamlarından Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâlik (ö. 179/795) ve Şâfiî'yi (ö. 204/820) birer defa zikrederek referans göstermiş³⁰ ve

21 Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 9a.

22 TKB, “Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı”.

23 Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 9a.

24 Türk Tarihi Kurumu (TTK), (Erişim 12 Kasım 2021).

25 Bütün bu tespit ve tashihler, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na “Hata Bildirimi” olarak iletilmiştir. bk. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risaletul-mafuvvat/60140>.

26 TKB, “Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı”.

27 Şahsî kütüphanemizde mevcuttur.

28 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 3a, 6a, 7a.

29 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 3a, 5a.

30 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 3a, 5a, 6a.

Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855)/Hanbelilere ait herhangi bir görüş aktarmamıştır. Mezhep imamaları dışında Mâlikîlerden Menûfî'ye (ö. 939/1532) ait bir görüşünün³¹ dışında; Mütevellî (ö. 478/1086), Ferrâ (ö. 516/1122), Asbahî (ö. 703/1303), Zerkeşî (ö. 794/1392), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Şemseddin er-Remlî (ö. 1004/1596) ve İbn Kâsım el-'Abbâdî (ö. 994/1586) adlı fakihlerin -kitaplarını belirtmeksizin- isimlerini ve Müzced'in (ö. 930/1524) ise adını vermeden *el-'Ubâb* adlı eserine değinerek sadece Şâfiî fukahayı zikretmiştir.³² Nevevî'nin (ö. 676/1277) ismini anmamakla beraber, daha çok *el-Minhâc* adlı eseri üzerinde yapılan Zerkeşî'nin *ed-Dîbâc fî tavzîhi'l-Minhâc*'ı, İbn Hacer'in *Tuhfetü'l-Minhâc*'ı, Remlî'nin *Nihâyetü'l-muhtâc*'ı ve İbn Kâsım'ın *Hâşiyeye İbni Kâsım 'alâ Tuhfeti'l-muhtâc*'ı gibi çalışmalardan yararlanmış ve bu şerh/hâşiyelerde dağınık olarak geçen bilgileri derlemiştir.³³

2.4. *Risâle fî'l-ma'fuvvât* Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tespit ettiğimiz kadarıyla risalenin üzerine yapılan tek çalışma şerh olup, bunlar toplamda dört tanedir. Ulaşabildiğimiz bu şerhlerden bir kısmı tıpkıbasım olarak neşredilerek şahsî kütüphanelerde korunmuş, bazıları ise akademik çalışmalara konu olmuş veya bunun dışında tahkik edilerek basılmıştır.³⁴ Bunlar:

2.4.1. *Fethu'l-celil bi-şerhi Ma'fuvvât Mevlânâ Halil*

Şahsî kütüphanelerde korunmuş olan bu şerh Molla Hüseyin el-Cezerî'ye ait olup, nesih hattıyla harekesiz bir şekilde Ahmed Hilmi el-Küğî tarafından istinsah edilmiştir. Karton kapaklı olan bu çalışma altmış dört varak olup, tıpkıbasım olarak neşredilmiştir. Şerhte metin paranteze alınarak buna dair bilgiler paylaşılmış ve çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Hicrî 28 Safer

31 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 3a.

32 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 3b, 4a, 6b, 7a, 7b, 8a.

33 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 4a, 6b, 7a, 7b.

34 bk. Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l-kulüb fî kelâmi Allâmi'l-ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlilî (Bakara-İsra)*, 33; Özcan, "Molla Halil Kitaplığı", 62; Memduhoğlu, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", 621-622; Hüseyin Okur, *İslam Hukukunda Genel Kuralı İhmal Etmediği Kabul Edilen Hükümler Ma'fuvvât* (İstanbul, Nizamiye Akademi, 2021), 191-193.

1393, rûmî 20 Âdâr (Abrul/Nisan) 1389 ve milâdî 02 Nisan 1973 şeklinde üçlü tarih düşülerek yazımının tamamlandığı zikredilmiştir.³⁵

2.4.2. *el-Kelimatü'l-vefiyye bi şerhi'l-Ma'fuvvâti'l-Haliliyye*

Molla Abdullah b. Mirza en-Nursî (ö. 1914) tarafından kaleme alınan bu şerh Muhammed Şerif Eroğlu ve Bahattin Dartma tarafından tahkik edilerek 1431/2010 yılında İstanbul'da basılmıştır.³⁶

2.4.3. *Hallü'l-müşkilât şerhu mesâili'l-Ma'fuvvât*

Şeyh Süleymân b. Şeyh Abdillâh el-Hâlidî es-Si'irdî tarafından hicrî 1360 yılında yazılan bu şerh Molla Ahmed ez-Zivingî (ö. 1971) tarafından 1387/1967 yılında Halep'te basılmış, daha sonra da İstanbul'da ofset baskısı yapılmıştır.³⁷

2.4.4. *Şerhu'l-Ma'fuvvât*

Şeyh Mahmûd ez-Zukaydî'nin (ö. 1944) kaleme aldığı bu şerh,³⁸ Adnan Memduhoğlu danışmanlığında Muhammed Şafi ed-Derşevi tarafından yüksek lisans tezi kapsamında tahkik edilmiştir.³⁹

2.5. *Risâle fi'l-ma'fuvvât*'in Muhtevası

Risâle fi'l-ma'fuvvât, hacimce küçük olmakla beraber birçok önemli fıkhî meseleyi barındırmaktadır. Abdest, gusül, kadınların özel durumları, gıda, tedavi, giyim ve necaset... gibi birçok meseleyle ilgili ruhsatların kaleme alındığı bu risalede, giriş ve sonuç dışında otuz sekiz mesele işlenmiştir. Bunlar:

35 Şahsî kütüphanemizde mevcuttur. bk. Memduhoğlu, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar", 6

36 Memduhoğlu, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar", 621.

37 Memduhoğlu, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar", 621.

38 Adnan Memduhoğlu, "Mahmud Zokaydî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/180

39 bk. Muhammed Şafi ed-Derşevi, *Şeyh Mahmud ez-Zukaydî'nin "Şerhu'l-Ma'fuvvât Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi"* (Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Memduhoğlu, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar", 621-622.

1) Vücut ve elbisede bulunan kan:

Doğal çıkışlardan akan veya kendi fiiliyle çıkan vücut veya elbisedeki az miktardaki kanın -(Şâfiî mezhebinde necaset-i) galiza olan köpek ve domuz ait olmadığı sürece- ma'fuv-u anh olduğu ifade edilmiştir. İnsanlara ait bu menfezler dışında ve pire gibi (herhangi bir organı koparıldığı takdirde) akan bir kana sahip olmayan canlıların kanları, vücut veya elbisede terle dağılıp bütün giysiyi kaplayacak kadar çok olsa da mazur görüldüğü dile getirilmiştir. Ayrıca bunun dışındaki kanama ve irin gibi necasetlerle ilgili hususlar da dile getirilmiştir.⁴⁰

2) Kuş ve haşerelerin idrar ve dışkısı:

Genelde ev ve camilerde yuva yapan yarasa ve kurlangıç gibi kuşlar ile sinek ve arı gibi canlıların elbise ile vücutta bulunan dışkı ve idrarlarının mazur görüldüğü zikredilmiştir. Bunun yanı sıra mezhep dışı ihtilaflardan Ebû Hanîfe'nin fareyi yarasa gibi kabul ederek elbisedeki ve Mâlikîlerden el-Menûfî'nin ise sıvıdaki dışkıyı da ma'fuv-u anh gördüğü belirtilmiştir.⁴¹ Ayrıca cellâle (: çoğunlukla necaset yiyen) ve köpek sütüyle beslenen hayvanların etinin ke-rahetle caiz olduğu dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra -üzerinde necaset görülmediği takdirde- temiz olmayan bir suyla sulanan ekin ve meyve ile necis bir bal yiyen arının balının da helal olduğu ifade edilmiştir.⁴²

3) Uyku halindeyken ağızdan gelen su:

Baş/sinüs veya göğüsten gelen suyun balgam gibi temiz ama mideden gelenin ise necis olduğu zikredilmiştir. Ancak uyuyan kişinin midesinden gelip ağızdan çıkan sarı ve kokan suyun ise çok olsa da mazur görüldüğü belirtilmiştir.⁴³

4) Pişirme öncesi ette bulunan kan:

Etin üzerinde bulunan kanın ma'fuv-u anh olduğu için yıkanmadan pişirilmesinin caiz olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴

40 bk. Sî'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 2b-3a.

41 bk. Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dîmaşkî, *ed-Dürü'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/523; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl lişerhi Muhtasari Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 1/157.

42 bk. Sî'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 3a.

43 bk. Sî'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 3b.

44 bk. Sî'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 3b.

5) Ortopedik tedavilerde kullanılan necis kemik:

Başka bir alternatifi bulunmayan veya uzmanları tarafından iyileşmedeki etkisinin daha hızlı olduğu ifade edilen necis kemiklerin ortopedik tedavilerde kullanılmasının mazur görüldüğü dile getirilmiştir. Ayrıca pansuman ve dikişlerde necis maddelerin kullanılmasının da ma'fuv-u anh olduğu zikredilmiştir.⁴⁵

6) Cami gibi mekânlarda bulunan kuşların dışkısı:

Üzerinde kasıtlı olarak namaz kılınmadığı veya tavaf sırasında kuru iken üzerine basmadığı takdirde, cami gibi mekânların zeminindeki kuşların dışkısının ma'fuv-u anh olduğu belirtilmiştir. Serçeyi yarasa gibi kabul edenlerin hilafına bu tür kuşların elbiseye bulaşan dışkısının ise mazur görüldüğü ifade edilmiştir.⁴⁶

7) Sokak çamuru:

Necis olduğu kesin olan sokak çamurunun -çok ve necisliği ayırt edilecek şekilde olsa da- mazur görüldüğü dile getirilmiştir. Ancak bunun zaman/mevsim ile yer ve vücuda göre farklılık arz ettiğini ve ma'fuv-u anh olsa da, bu tür necasetlerle camiye kirletmenin caiz olmadığı zikredilmiştir.⁴⁷

8) Haşerelerin üzerindeki necaset:

Sinek gibi haşerelerin ayaklarındaki necaset görünse de ma'fuv-u anh olduğu belirtilmiştir.⁴⁸

9) Eti yenmeyen hayvanların kıl ve tüyleri:

Eti yenmeyen hayvanların kıl ve tüylerinden az olan veya eti yenmekle beraber müteneccis (pislenmiş) olan hayvanın az olan kıl ve tüyünün de mazur görüldüğü ifade edilmiştir. Binek hayvanlarının ise çok olsa da kılları ve terinin de ma'fuv-u anh olduğu dile getirilmiştir.⁴⁹

45 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 3b.

46 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 3b-4a.

47 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 4a.

48 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 4a.

49 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 4a-4b.

10) Necis maddelerin dumanı:

Yakılan necasetten yükselen az miktardaki dumanın ma'fuv-u anh olduğu zikredilmiş, ateşle yakma dışındaki dumanların -tuvaletlerden yükselen buhar ve yaş olan yellenme gibi olup- temiz olduğu belirtilmiştir. Şayet bu duman çok olup tandır/fırında ekmeğe veya ete temas ederse, temas eden yerin yıkanmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir.⁵⁰

11) Necasetin tozu:

Tezeğin tozunun mazur görüldüğü için yaş olan organı necis yapmadığı gibi sarığın kasnağı -gibi giysinın herhangi bir yerine- girmesinin bir zararı olmayacağı belirtilmiştir.⁵¹

12) Hayvanların üzerindeki necaset:

Hayvanların makatlarındaki necaset, ma'fuv-u anh olduğu için suya düştüğü takdirde onu necis yapmayacağı zikredilmiştir. Taş ile istincada bulunan insanınkinin ise az miktardaki suya düştüğü takdirde onu necis yapacağı, su bulma imkânı olanın bu şekilde cimada bulunmasının haram olduğu ve eşinin buna müsaade etmemesi gerektiği ifade edilmiştir.⁵²

13) Suda yaşayan canlıların dışkısı:

Balık gibi suda yaşayan canlıların dışkılarının -(sudaki başka canlıların yemesi veya kendiliğinden düşmesi gibi) herhangi bir gerekçeden dolayı olduğu takdirde- ma'fuv-u anh olduğu dile getirilmiştir. Bazılarına göre ise; "herhangi bir amaç olmadan suya konulsa da mazur görüldüğü" zikredilmiştir.⁵³

14) Sudaki kuş dışkısı:

Suya düşen kuş dışkısının mazur görüldüğü ve şayet bu dışkı kuşlara ait değilse suyu ve kovayı zaten necis yapmayacağı ifade edilmiştir.⁵⁴

50 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 4b.

51 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 4b.

52 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 4b.

53 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 4b.

54 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 4b.

15) Hayvanların ağızında bulunan maddeler:

Kuşların gagası ile deve ve sığır gibi geviş getiren hayvanların ağızında bulunan maddelerin mazur görüldüğü belirtilmiştir.⁵⁵

16) Çocukların ağızında bulunan necaset:

Çocukların ağızı ve elbisesinde bulunan kusmuk veya ağızına koyduğu şey necaset olsa da ma'fuv-u anh olduğu için yaş haliyle onu emzirmenin caiz olduğu zikredilmiştir. Hatta İmam Mâlik'in: "anne, üzerine bevleden erkek çocuğun idrarına su dökmeden namaz kılsa bunun sahih olduğu"na hükmettiği aktarılmıştır.⁵⁶

17) Fare dışkısı:

Umûm-u belvâ (kaçınılması zor olan durumlar) olduğundan dolayı havuzdaki suda veya diğer sıvılarda bulunan fare dışkısının ma'fuv-u anh olduğu için mazur görüldüğü dile getirilmiştir.⁵⁷

18) Sağım sırasında süte düşen hayvan dışkısı:

Sagma esnasında hayvanın süte düşen dışkılarının mazur görüldüğü ifade edilmiştir. Şayet sağma öncesi ve sonrası olup veya bunun zamanıyla ilgili bir şüphe olduğu takdirde bunun ma'fuv-u anh olamayacağı belirtilmiştir.⁵⁸

19) Necis olan peteğe temas eden bal:

Hayvan dışkısından yapılan kovanın bala temas eden kısmının ma'fuv-u anh olduğu zikredilmiştir. Ancak bunun için: balda bir değişimin olmaması, bu necasetin aşırı ve kişinin kendi fiiliyle olmaması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁹

20) Ekin/mahsulü öğütme sırasında hayvanın danenin üzerine idrar yapması:

Görüldüğü takdirde dövme/ezme sırasında hayvanın dane üzerine bevletmesinin mazur görüldüğü, görülmediği zaman ise zaten temiz olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰

55 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 4b.

56 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 4b-5a.

57 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 5a.

58 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 5a.

59 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 5a.

60 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 5a.

21) Özürlü durumundaki necaset:

İdrar damlamaları ve istihaze kanı gibi özür durumlarında petten sı-zan az miktardaki idrar ve kanın mazur görüldüğü belirtilmiştir. Eğer tenasül uzvuna konulan beze oruçtan dolayı veya eziyet duyduğu için tam anlamıyla özen gösterilmediği takdirde bu tür necasetlerin, çok olsa da ma'fuv-u anh olduğu zikredilmiştir.⁶¹

22) İstinca sonrası kalan necaset:

(Taş ve benzeri maddelerle) istinca yapan kişinin makat ve tenasül uzvunda kalıp, ter ile dağılarak vücut veya elbiseye bulaşan necasetin ma'fuv-u anh olduğu belirtilmiştir. Ancak bunun mazur görülebilmesi için anüsünden kalçalarına doğru bulaşmaması ve (erkeklerde) haşefeyi geçmemesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶²

23) Gözle görülmeyen necaset:

Karınca gibi küçük canlıların ayaklarında -mutedil bir gözün görmeyeceği miktarda- necaset bulunup bunlar sıvıya/suya düşer veya elbise/halı gibi bir şeyin üstünde yürürse bunun mazur görüldüğü zikredilmiştir. Şayet bu tür canlılar çok olup, ayaklarında yaş necaset varken halı üzerinde yürümeleri veya likit bir maddeye düşer de bir izi/etkisi görülmeyecek kadarsa bu hükmü almakla beraber, görüldüğü takdirde yıkanmasının gerekli olduğu belirtilmiştir.⁶³

24) Necasetle pişirilen et:

Necasetle pişirilen etin veya dövülen kılıcın dışının yıkanması yeterli olup, batınının emdiği necasetin ma'fuv-u anh olduğu ifade edilmiştir. Şarap gibi bir necasetle yoğrulan kerpiç ve tuğla gibi maddelerin ise dışı yıkanma suretiyle temiz olmakla beraber, içindeki necasete nüfuz etsin diye (temiz bir) suda kaynatılmaları gerektiği belirtilmiştir. Ancak İmam Şâfi'nin "Bir iş, daraldığı zaman genişler." kuralını esas alarak: "necasetle yoğrulan çanak/çömleğin zarurete binaen mazur gördüğü" zikredilmiştir.⁶⁴

61 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 5a.

62 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 5a-5b.

63 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 5b-6a.

64 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 6a.

25) Köpek ısırdığı:

Köpeğin -ölmüş av veya bunun dışındaki bir şeyi- ısırıldığı zaman bunun güneşte kurutulduğu takdirde ma'fuv-u anh olduğu ve salyayı emmesine etkisi olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁵

26) Kadının tenasül uzvundaki ıslaklık:

İnsan veya temiz olan hayvanların tenasül uzuvlarının iç tarafından gelen -mezi ve ter arası beyaz renkli olan- ıslaklığın mazur görüldüğü zikredilmiştir. Aynı şekilde doğum sonrası veya öncesinde çocukla gelen su -necis olduğu kabul edilse de- ma'fuv-u anh olduğu belirtilmiştir.⁶⁶

27) Şarabın fermente olması:

İçine herhangi bir madde atılmadan şarabın kendiliğinden fermente olmasıyla sirkeye dönmesi neticesinde kendisinin helal olmakla birlikte, kabının da temiz olduğu ifade edilmiştir.⁶⁷

28) Tabaklanan deride kalan kıllar:

Tabaklama sonucu deri gerçek manada temiz olduğu için üzerindeki az miktardaki kılların ma'fuv-u anh kabul edildiği zikredilmiştir. Birçok fakih, bunun tümünün temiz olduğunu tercih etmiş olsa da, İbn Hacer'in bu görüşü zayıf kabul ettiği bilgisi aktarılmıştır.⁶⁸

29) Suya düşen küçük canlılar:

Sinek, sivrisinek, pire, bit, akrep, karınca ve arı gibi herhangi bir organı koparıldığı takdirde kanı akmayan hayvanlar -içine kasıtlı olarak atılmadığı sürece- sıvı bir maddeye düştüğü zaman, bunu necis yapmadığı ifade edilmiştir.⁶⁹

30) Meyvedeki kurt:

Sebze, meyve ve sirkedeki kurt, ma'fuv-u anh olduğu için bunun ayıklanmadan yenmesinin helal olduğu zikredilmiştir. Aynı şekilde küçük balıkların içinin temizlenmeden yenmesinin caiz olduğu belirtilmiştir.⁷⁰

65 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 6a.

66 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 6a.

67 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 6a-6b.

68 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 6b.

69 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 6b.

70 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 6b.

31) Küp gibi kaplarda bulunan danelerdeki fare dışkısı ve idrarı:

Küp gibi kapların dibinde kalarak, farenin üzerine dışkı ve idrar yaptığı danelerin mazur görülmesinin yanı sıra, gözüyle görmediği ve herhangi bir necaset olduğunu bilmediği takdirde -asıyla amel etmekten hareketle- bu danelerin zaten temiz kabul edildiği ifade edilmiştir.⁷¹

32) Necis olan duvara düşen yaprak:

Necis olan duvarın üzerine düşen yapraklar, ma'fuv-u anh olduğu için Kur'ân da olsa üzerine yazı yazmanın caiz olduğu ve bununla kalemin necis olmayacağı zikredilmiştir. Necasetin külüyle yoğrulan çamurla sıvanan havuzlar ise mazur görülmediği için buna temas eden az miktardaki suyun necis olduğu belirtilmiştir. Ayrıca idrar ve dışkı sıçramaları ma'fuv-u anh olmadığı için bundan sakınmanın gerekli olduğu ifade edilmiştir.⁷²

33) Şarapla yoğrulan koku:

Şarapla yoğrulan güzel kokunun dumanıyla tütsülemenin ma'fuv-u anh olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda katışıksız bir şekilde şarapla olan tedavinin caiz olmadığı zikredildikten sonra, bu şekilde yoğrulan maddeler diğer necasetler gibi olup (uzman) doktorlar tarafından tek tedavinin bu olduğu veya bunun için faydalı olacağı ifade edilirse bunu kullanmanın caiz olduğu aktarılmıştır.⁷³

34) Domuz kılıyla dikilen mest:

Yaş haldeyken domuz kılı delinerek dikilen mestin mazur görüldüğü ifade edilmiştir. Aynı şekilde sadece domuz kılıyla delmesi kolay olan -mest dışındaki giysilerin- dışını (biri toprak olmak üzere) yedi defa yıkandığı takdirde bununla namaz kılmanın caiz olduğu belirtilmiştir. Şayet bu konuda şüpheye düşerse asıl olan temiz olmakla beraber, yapana sorarak bununla amel etmenin müstehap olduğu zikredilmiştir.⁷⁴

71 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 6b.

72 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 6b-7a.

73 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 7a-7b.

74 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 7b.

35) Necasetle yoğrulan kokunun cami duvarlarında kullanımı:

Necasetle yoğrulan güzel kokunun -Kâbe ve zemini hariç- cami duvarlarında kullanılması ma'fuv-u anh olduğu için, bununla cami binasını yapmanın caiz olduğu aktarılmıştır.⁷⁵

36) Şirden (*geviş getiren hayvanların ikinci midesin*)de bulunan maddeden yapılan peynir mayası:

Süt dışında başka bir şeyle beslenen hayvanın şirdenindeki maddeden yapılan peynir mayası, umûm-u belvâ ilkesinden hareketle mazur görüldüğü zikredilmiştir.⁷⁶

37) Yıkama sonrası necasetten kalan koku ve renk:

Necasetin temizlenmesi için deterjan gibi bir maddeye ihtiyaç duyulup piyasadaki değerine göre alma gücü olduğu takdirde, çitilemek suretiyle sabun ve benzeri şeylerle iyice yıkadıktan sonra kalan koku ve rengin ma'fuv-u anh olduğu belirtilmiştir.⁷⁷

38) Oluk ve yollardan sıçrayan su:

Oluk ve yollardan sıçrayan ve necis olduğu kesin olan suyun -sokak çamurunda da olduğu gibi- mazur görüldüğü zikredilmiştir. Bahse konu olanların ma'fuv-u anh olabilmesi için çok miktarda yabancı/diğer necasetlerin karışmaması gerektiği, şayet azsa mazur görüldüğü ifade edilmiştir.⁷⁸

Yukarıda zikredilen otuz sekiz meseleden sonra risalenin sonuç bölümünde bazı genel bilgiler şu şekilde verilmiştir: Mazur görülme durumları sadece necaseti kesin olanlarla ilgili olup kasabın, şarapçının ve -(Hinduların inek idrarıyla yıkanması gibi) necaset kullanma inancına sahip- kâfirin elbisesi, dikiminde domuz kılı kullanan mestçi, hayvanın teri ve salyası, çocuk ve delinin tükürüğü, zann-ı galiple necis olduğu bilinen oluklardan akan su, necis bir kül kullanılarak yapılan duvarın üzerine serilen kâğıt, Mecusilerin

75 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 7b.

76 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 7b.

77 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 7b-8a.

78 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 8a-8b.

ördüğü elbise, Müslümanın elinde bulunup temiz olduğunu iddia ettiği et ve çarşıda satılan kelle-paça gibi birçok husus zikredilerek bunların aslı dikkate alınmak suretiyle temiz olduğuna hükmedileceği için bunların ma'fuv-u anh kapsamına girmediği ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu gibi şeylerin detayına dalmak yerilen bir husus olduğundan bundan sakınmanın bidat olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı yeni bir elbiseyi ve -dışkı içinde yetişen ve necaset olduğu vehmiyle- ekmek, bakla ve yumurta gibi gıdalardan sonra ağzı yıkamayı fukahanın şiddetle inkâr ettiği zikredilmiştir. Ancak necis olma ihtimali daha yakın olan elbisenin yıkanması mendup olup, yeni olanın ise yıkanmasının bidat sayılabilmesi için (necaset ve temiz olan) iki taraf eşit veya temiz yönü ağır bastığı gerektiği şeklinde yorumlar aktarılarak risale nihayet bulmuştur.⁷⁹

2.6. *Risâle fi'l-ma'fuvvât*'ın Fikhî Açıdan Analizi

Hayatın sürekliliği içinde zorunlu veya kaçınılması zor olan durumlarda dinin kolaylık prensip devreye girerek meşakkatin kaldırılmasında dair ruhsatlar zikredilir. Fikhî meselelerde bu durumda olan kişiye “mazur” denilir ve bu kapsamdaki hususlar için “ma'fuv-u anh” veya “ma'fuvvât” gibi tabirler kullanılır.⁸⁰ Ma'fuvvâta dair bilgiler, fikhî eserlerde kimi zaman bir başlık altında, bazen de ilgili konuya dair dağınık bir şekilde verilmiştir. Bunun yanı sıra bu meseleler müstakil çalışmalara da konu olmuş ve mazur görülen hususlarla ilgili ruhsat niteliğindeki fetvalar paylaşılmıştır.⁸¹

Bu alanda müstakil çalışmalardan biri Molla Halil'e ait *Risâle fi'l-ma'fuvvât* adlı eseri olup, bu risalede ruhsat niteliğinde olan ferî meseleleri işlemiştir. Arap dilini akıcı bir üslupla kullanan yazar, ma'fuvvât meselelerini derleyerek buna dair açıklamalar yapmıştır. Müellif girişte, kendi döneminde önemli gördüğü bir problemi dikkate alarak eseri kaleme aldığını, çağdaşların (dan bir kısmın)ın necasetler konusunda ifrat-tefrit çizgisinde olduğunu ifade ettikten sonra abdest, gusül, namaz, giysi, tedavi ve gıdayla ilgili otuz sekiz mesele zikretmiştir. Bunlardan ma'fuv-u anh kapsamında olanları serdederek okuyucularına fûrua dair pratik bilgiler sunmuştur.

79 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 8b-9a.

80 bk. Okur, *Ma'fuvvât*, 104.

81 bk. Okur, *Ma'fuvvât*, 182-193.

Eserde genel olarak Şâfiî mezhebinin görüşleri derlenmekle beraber, denize bevledip üzerinde köpük oluşsa da bunun Remlî'ye göre caiz ama Müzcahî'ye göre necis olduğunun ifade edilmesi gibi mezhep içi ihtilaflara yer verilerek necis olan görüşün yorumu aktarılıp tercihler yapılmıştır.⁸² Ebû Hanîfe'nin fareyi yarasa gibi kabul etmesiyle dışkısının elbisede ma'fuv-u anh olduğu⁸³ ve Mâlik'in -sakınmakta bir eksiklik göstermediği takdirde- annenin üzerindeki erkek çocuğun idrarını temizlemeden kıldığı namazın sahih olduğu⁸⁴ zikredilerek yeri geldikçe diğer mezheplerin görüşleri de serdedilmiştir. Yazarın bu fıkhî yaklaşımdan mezhep taassubuna girmedığı ve fetva için başka görüşlere de müracaat edilerek ruhsat alanını geniş tutmaya çalışan bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ortopedik tedavilerde necis bir hayvana ait kemiğin kullanılmasında⁸⁵ olduğu gibi döneminde aktüel olarak önemini koruduğu zaruretlere dair görüşler nakledilerek ruhsatlar zikredilmiştir. Süt dışında başka bir gıdayla beslenen hayvanın şirdeninden peynir yapılmasının umûm-u belvâ ilkesine göre caiz olduğunu⁸⁶ ifade ederek, kaçınamama ve başka bir alternatifi olmadığı benzer durumlardaki ruhsat boyutu belirtilmiştir.

Mezhep dışı ihtilafları ifade etmesinde gayesinin zaruret durumunda taklid edilebileceği ve bu ruhsat/fetvalardan yararlanabileceği değerlendirilmiştir. Domuz kılıyla delinerek dikilen mest/ayakkabı⁸⁷ ve katıksız olarak içkiyle olan tedavi⁸⁸ gibi meselelerinde olduğu gibi dönemine kadar tek alternatif olan hususları zikrederek farazî fıkha dair bir görüş belirtmemiş ama özürlülerin pedinden sıyan necasetin durumu,⁸⁹ sokak çamuru,⁹⁰ domuz kılının kullanılması,⁹¹ necasetle dövülen bıçak/metal aletler,⁹² dövme,⁹³ necasetle

82 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 7a.

83 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 2a.

84 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 5a.

85 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 3b.

86 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 7b.

87 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 7b.

88 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 7a-7b.

89 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 5a.

90 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 4a.

91 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 7b.

92 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 6a.

93 bk. Si'irdî, *Ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 3b.

tedavi⁹⁴ meselelerinde ifade edildiği gibi gıda, giyim ve (necasetle) tedavi bekleyen kimi fetvalara referans olacak yaklaşımlarda bulunmuştur. Ancak Molla Halil, yeni bir içtihat ortaya koymaktan ziyade fikhî eserlerde mevcut olan bu bilgileri derleyerek bununla ilgili ruhsatları zikretmekle iktifa etmiştir. Dua-sının kabul olması ve ateşe düşürülmemesi için haram bir yiyecek ve içecek tüketen kişinin kendisini kusturması gerektiği,⁹⁵ bir konuda necaset olduğuna dair bir kanaat varsa üreticiye bunu sormanın müstehap olduğu⁹⁶ ve kabir azabıyla karşı karşıya kalmamak için idrar sıçramalarında korunması gerektiği⁹⁷ ifade edilerek fıkıh-ahlâk ilişkisi kurulmaya çalışmıştır.

Risalenin sonuç bölümünde necaseti kesin olanların ma'fuvât kapsamında değerlendirilebileceği, bununla ilgili bir kanaat varsa bunun zaten temiz olduğu için ruhsata gerek olmadığı ve bununla ilgili derinlemesine incelemelerde bulunmamasının gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla böyle bir yaklaşımın bidat olduğu için yerilmiş bir durum olduğu ifade edilerek genel ilkeler verilmiş ve eser buna dair örneklerle nihayet bulunmuştur.⁹⁸

3. *Risâle fi'l-ma'fuvât* ın Tahkîki

Çalışmamızın “Giriş” bölümünde de belirtildiği gibi risale, yurtdışında yüksek lisans tezi kapsamında tahkîk edilmiş, ancak bu eser nicelik açısından (7+2 varak) bir tez çalışması için yeterli olmadığından -Türkiye’de akademik alandaki tahkîk metodundan- farklı yöntemlere başvurulmuştur. Tez, tahkîkten ziyade karşılaştırmalı bir şerh çalışması şeklinde olup, dipnotlarla zenginleştirilmeye yoğun çaba harcanmıştır. Bundan dolayı da okuyucuya sunulması hedeflenen bilginin ulaşmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca bir tebliğ de konu olan risale, bu çalışmanın sonunda ek olarak verilmiştir. Ancak bu eserin şahsî kütüphanelerde mevcut olan nüshası, tahkîk edilmeksizin harekesiz olarak yazıya geçirilmiştir.⁹⁹

94 bk. Si’irdî, *Ma’fuvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 3b, 7a-7b.

95 bk. Si’irdî, *Ma’fuvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 3b.

96 bk. Si’irdî, *Ma’fuvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 7b.

97 bk. Si’irdî, *Ma’fuvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 7a.

98 bk. Si’irdî, *Ma’fuvât* (Adnan Ötüken, 06 Hk 4979), 8b-9a.

99 bk. Özcan, “Molla Halil Kitaplığı”, 1/62; Aktaş - Kahraman, “Molla Halil es-Si’irdî ve Eserleri ile İlgili Bir Biyografya Denemesi”, 1/97; Memduhoğlu, “el-Ma’fuvât Adli Eseri Çerçevesinde Molla Halil Si’irdî’nin Fıkıh Anlayışı”, 1/783-799.

3.1. Tahkikte Takip Edilen Yöntem

Daha önce de ifade edildiği gibi yazarın ilmî ve idarî merkezlerden uzak bir coğrafyada yaşamasının yanı sıra dönemin getirdiği sorunlardan dolayı eserlerinden bir kısmı, birçok yazma eser kütüphanelerinde mevcut değildir. Bundan dolayı *Risâle fi'l-ma'fuvvât* adlı risalesinin de biri resmî, diğeri şahsî olmak üzere sadece iki nüshası tespit edilebilmiştir. (Resmî) kütüphane kayıtlarında mevcut olan tek ve kronolojik olarak en eski olan nüsha, Ankara İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Tahkikte esas alınan bu nüshaya işaretle “ف” rumuzunu kullanılmış, istinsah tarihi ve müstensihin adıyla ilgili eksik bilgileri tashih edilmiştir.¹⁰⁰ Tıpkıbasım olarak teksir edilen ve şahsî kütüphanelerde mevcut olan ikinci nüsha için ise “ب” rumuzunu kullanılmıştır.

Tahkik işlemi, mukabele metoduyla akademik ölçüler esas alınarak “İsam Tahkik Kılavuzu”na göre yapılmış ve bunun yanı sıra okuyucuya kolaylık sağlaması için metnin tümü harekelenmiştir. Modern yazım kurallarına uyularak noktalama işaretleri kullanılmış ve risale maddeleştirilmiştir. Eserde -verilen mesajı perdelememe gayesiyle- gerektiği kadar dipnot verilmeye özen gösterilmiştir. Metinde geçen âyet ve hadislerin tahriri yapılarak, referans gösterilen kişi ve eserler hakkındaki bilgiler paylaşılarak risalenin tahkiki tamamlanmıştır.

100 bk. TKB, “Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı”; Si'irdî, *Risâle fi'l-ma'fuvvât* (Adnan Ötügen, 06 Hk 4979), 9a.

3.2. *Risâle fi'l-ma'fuwât*'ın Tahkîkli Hali

[2b] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى ١١١ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ
أَجْمَعِينَ ١١٢ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ.

وَبَعْدُ؛ فَلَمَّا رَأَيْتُ الْمُعَاصِرِينَ فِي التَّحَرُّزِ عَنِ النَّجَاسَاتِ، بَعْضُهُمْ فِي
غَايَةِ التَّقْرِيطِ وَالتَّلْوِيثِ وَبَعْضُهُمْ فِي غَايَةِ الْإِفْرَاطِ وَالتَّحْرِيزِ حَتَّى صَارُوا
هَدَفًا لِإِبْلِيسِ وَمَلْعَبًا لَهُ كَالْكُرَةِ بِيَدِ الصَّبِيَّانِ مَعَ أَنَّهُ ١١٣ وَتَعَالَى رَفَعَ عَنَّا ١١٤
التَّكَالِيفَ الشَّاقَّةَ الَّتِي كَلَّفَ بِهَا ١١٥ نَحْوُ ١١٦ بَنِي إِسْرَائِيلَ، وَمَنْ عَلَيْنَا بِقَوْلِهِ: ١١٧
﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ [الحج، ٧٨/٢٢]، أَرَدْتُ أَنْ أَجْمَعَ
لَهُمُ الْمَغْفُورَاتِ عَلَى مَا ذَكَرَهُ الْفُضَّلَاءُ بِوَجْهِ لَطِيفٍ قَصِيرٍ، فَيَعْلَمَ ١١٨ مِنْهَا
غَيْرُهَا بِالضَّرُورَةِ إِذِ «الْأَشْيَاءُ إِنَّمَا تُعْرَفُ بِأَضْدَادِهَا»، فَيَكُونُ ١١٩ عَلَى نَهْجِ
الْإِسْتِقَامَةِ وَالْإِقْتِصَادِ؛ فَإِنَّ خَيْرَ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا، وَمَنْ اللَّهُ أَسْتَمِدُّ التَّوْفِيقَ
وَالْهُدَايَةَ إِلَى أَقْوَمِ الطَّرِيقِ، فَأَقُولُ: -وَهُوَ الرَّفِيقُ- الْأَشْيَاءَ الَّتِي صَحَّ عَنْهَا
الْعَفْوُ فِي حَقِّ الصَّلَاةِ وَمَا فِي مَعْنَاهَا ثَمَانِيَّةٌ وَثَلَاثُونَ:

101 ب + (على سَيِّدِنَا).

102 ب - أجمعين.

103 ب + سُبْحَانَهُ.

104 أ - عنا، صح ه.

105 ب: كلفها.

106 ب: على نحو.

107 ب + تعالى.

108 ب: فيعلموا.

109 ب: فيكونوا.

[١] مِنْهَا؛ قَلِيلَ الدَّمِ مُطْلَقًا وَإِنْ كَانَ مِنَ الْمَنَافِذِ أَوْ بِفِعْلِهِ، مَا لَمْ يَكُنْ مِنْ مُغْلَظٍ، وَكَذَا كَثِيرُهُ إِنْ كَانَ مِنَ النَّفْسِ أَوْ مِنَ الْبَرَاعِثِ وَكُلِّ مَا لَيْسَ لَهُ نَفْسٌ سَائِلٌ، وَإِنْ انْتَشَرَ بِالْعَرَقِ أَوْ تَفَاحَشَ حَتَّى طَبَقَ الثُّوبَ مَا لَمْ يَتَّعَمِدْ، بِأَنْ قَتَلَهُ فِي ثَوْبِهِ أَوْ صَلَّى عَلَى ثَوْبٍ فِيهِ ذَلِكَ أَوْ نَامَ فِي ثَوْبٍ مَعَ عَدَمِ الْاِحْتِيَاجِ إِلَيْهِ، حَتَّى كَثُرَ فِيهِ [٣a] دَمُهَا أَوْ لَبَسَهُ مِنْ غَيْرِ ضَرُورَةٍ، فَإِنَّهُ لَا يُعْفَى إِلَّا عَنْ قَلِيلِهِ بِخِلَافِ مَا إِذَا لَبَسَ لِضَرُورَةٍ وَلَوْ لِلتَّجْمُلِ، فَهُوَ كَبَقِيَّةِ مَلْبُوسِهِ أَوْ مِنَ الدَّمَامِيلِ أَوْ الْقُرُوحِ أَوْ الْبُشْرَاتِ أَوْ مَوْضِعِ الْفُصْدِ وَالْحِجَامَةِ، وَإِنْ دَامَ مِثْلُهَا غَالِبًا مَا لَمْ يُعَصِّرْ وَلَمْ يَتَّقِلْ عَنِ الْمَحَلِّ وَمُحَادِثِهِ مِنَ الثُّوبِ وَإِلَّا لَمْ يُعْفَ إِلَّا عَنْ قَلِيلِهِ. وَلَوْ رَعَفَ فِي الصَّلَاةِ أَوْ فَصَدَّ وَحَلَّ رِبْطَهُ فَخَرَجَ دَمٌ مَتَدَفَّقٌ وَلَمْ يَلُوثْ بَشْرَتَهُ الْخَارِجَةَ عَنِ الْمَحَلِّ أَوْ لَوَّثَهَا قَلِيلًا لَمْ تَبْطُلْ، أَوْ قَبْلَ الصَّلَاةِ وَدَامَ،^{١١٠} فَإِنْ رَجَى انْقِطَاعَهُ وَالْوَقْتُ مُتَسَّعٌ انْتِظَرَهُ وَإِلَّا تُحْفَظُ كَالسَّلْسِ، بِخِلَافِ الثُّوبِ الْمُتَنَجِّسِ فَإِنَّهُ يَنْتَظَرُ غَسْلَهُ وَلَوْ خَرَجَتْ،^{١١١} وَالْقَيْحُ وَالصَّدِيدُ كَالدَّمِ وَكَذَا مَاءُ الْقُرُوحِ وَالتَّفَاطَاتِ إِنْ تَرَوَّحَ وَتَغَيَّرَ لَوْنُهُ وَإِلَّا فَهُوَ طَاهِرٌ.

[٢] وَمِنْهَا؛ وَنَيْمٌ^{١١٢} الدُّبَابُ وَالْحُطَّافُ وَالْحُقْفَاشُ وَالزَّنْبُورُ وَالنَّحْلَةُ وَبَوْلُهَا يُعْفَى عَنْهُ^{١١٣} فِي الثُّوبِ وَالْبَدَنِ وَالْمَكَانِ مِنْ مَسْجِدٍ^{١١٤} وَمَسْكَنِ حَتَّى لَوْ كَانَ بَرَأْسِ كُوزٍ لَمْ يَنْجُسْ مَا يُلَاقِيهِ مِنَ الْمَاءِ الْقَلِيلِ، وَالْحَقُّ أَبُو حَنِيفَةَ الْفَارَةَ بِالْحُقْفَاشِ، فَقَالَ: «يُعْفَى عَنْ رَوْثِهَا فِي الثُّوبِ»،^{١١٥} وَقَالَ

110 ب + سيلانه.

111 ب + الصلاة.

112 ب + نحو.

113 ب + مطلقا.

114 ب + ومكان.

115 راجع: الدر المختار شرح تنوير الأبصار للحصكفي، ١/٥٢٣.

الْمُنُوفِيُّ^{١١٦} الْمَالِكِيُّ^{١١٧}: يُغْفَى عَنْهُ فِي الْمَائِعِ،^{١١٨} فَيَجُوزُ كُلُّهُ بَعْدَ التَّمْيِيزِ مَا لَمْ يَتَّعَيَّرَ، وَإِنْ تَغَدَّتْ بِالنَّجَاسَةِ كَمَا يَحِلُّ أَكُلُ لَحْمِ الْجَلَّالَةِ وَلَبَنِهَا وَالشَّاةِ الْمُرَبِّيَّةِ بِلَبَنِ كَلْبَةٍ إِذَا تَغَيَّرَ لَكِنْ مَعَ الْكَرَاهَةِ، لَا زَرْعٌ وَثَمَرٌ [٣b] سَقِي وَرَبِّي بِنَجَسٍ فَإِنَّهُ يَحِلُّ بِلَا كَرَاهَةٍ لِعَدَمِ ظُهُورِ أَثَرِ النَّجَاسَةِ فِيهِ وَإِنْ ظَهَرَ كُرْهُ كَالْجَلَّالَةِ وَيُمْكِنُ الْفَرْقُ. وَمَعْلُومٌ أَنَّ مَا أَصَابَهُ^{١١٩} مِنْهُ تَنَجَّسَ يُطَهَّرُ بِالْغَسْلِ، وَيَحِلُّ أَيْضاً أَكُلُ عَسَلٍ نَحَلَتْ عَسَلاً^{١٢٠} نَجَساً أَوْ غَيْرَهُ مِنْ النَّجَاسَاتِ، وَلَوْ أَكَلَ إِنْسَانٌ أَوْ هِرَّةٌ نَجَساً^{١٢١} مُعَلِّطاً لَمْ يَجِبِ التَّغْفِيرُ فِي الْخَارِجِ مِنْهُ يَجِبُ^{١٢٢} عَلَى مَنْ أَكَلَ نَجَساً أَنْ يَتَّقِيَّاهَا فِي الْحَالِ كَالْخَمْرِ وَالْحَرَامِ لِئَلَّا يَغْمَى قَلْبُهُ وَيَنُمُوَ لَحْمُهُ مِنْهُ فَيَسْتَحِقُّ النَّارَ وَلَا يُقْبَلُ دُعَاؤُهُ.

[٣] وَمِنْهَا؛ الْمَاءُ السَّائِلُ مِنْ فَمِ النَّائِمِ الْخَارِجُ مِنَ الْمِعْدَةِ بِأَنْ كَانَ أَضْفَرَ مُتَبَيَّنًا وَإِنْ كَثُرَ، أَمَا إِذَا لَمْ يَكُنْ مِنَ الْمِعْدَةِ فَهُوَ طَاهِرٌ كَالْبَلْغَمِ مِنَ الرَّأْسِ أَوْ الصَّدْرِ بِخِلَافِهِ مِنَ الْمِعْدَةِ.

[٤] وَمِنْهَا؛ الدَّمُ الْبَاقِي عَلَى اللَّحْمِ فَيَجُوزُ طَبْحُهُ بِلَا غَسَلٍ.

[٥] وَمِنْهَا؛ وَضَلُ^{١٢٣} الْعَظْمِ النَّجَسِ الَّذِي جُبِرَ بِهِ كَسْرٌ وَلَوْ مِنْ مُعَلِّطٍ إِنْ لَمْ يَتَّعَدَّ فِي الْجَبْرِ بِهِ، بِأَنْ لَمْ يَجِدْ غَيْرَهُ طَاهِراً مِنْ غَيْرِ مُحَرَّمٍ أَوْ قَالَ

116 هو علي بن محمد بن خلف المنوفي المصري، أبو الحسن (ت. ١٥٣٢/٩٣٩): من فقهاء المالكية. مولده ووفاته بالقاهرة. له تصانيف في الفقه والحديث. راجع: الأعلام للزركلي، ١١/٥.

117 ب + إنه.

118 لم أعثر عليه في كتب المنوفي، ولكنه مذكور في بعض كتب المالكية. راجع: مواهب الجليل لشرح مختصر خليل للخطاب، ١٥٧/١؛ حاشية الدسوقي على الشرح الكبير لمحمد الدسوقي، ٥٩/١.

119 ب + شيء.

120 أ - عسلا، صح ه.

121 أ - نجسا، صح ه.

122 ب + ما لم تخرج العين المذكورة بعينها.

123 ب - وصل.

أَهْلُ الْخَبْرَةِ: النَّجْسُ ١٢٤ أَسْرَعُ فِي الْجَبْرِ، أَوْ تَعَدَى فِيهِ وَخَافَ مِنْ نَزْعِهِ
ضَرَرًا ظَاهِرًا أَوْ نَحْوَ شَيْنٍ أَوْ بُطْيٍ بُرءٌ بَلْ يَحْرُمُ نَزْعُهُ، ١٢٥ وَيَجْرِي هَذَا
التَّفْصِيلُ ١٢٦ فَمَنْ دَوِيَ جُرْحُهُ أَوْ حَشَاهُ أَوْ خَاطَهُ بِنَجْسٍ أَوْ شَقَّ جِلْدَهُ فَخَرَجَ
مِنْهُ دَمٌ كَثِيرٌ ثُمَّ بَنَى مَا ١٢٧ عَلَيْهِ اللَّحْمُ، وَفِيمَا إِنْ قُطِعَتْ نَحْوُ ١٢٨ أُذُنِهِ ثُمَّ
أُلْصِقَتْ بِحَرَارَةِ الدَّمِ، أَمَا إِذَا قُطِعَ بَعْضُهَا فَيَجُوزُ لَصِقُهَا بِدَمِهَا لِقَلَّةِ، وَفِي
الْوَشْمِ أَيْضًا وَإِنْ فَعَلَ بِهِ صَغِيرًا أَوْ كَافِرًا، وَقَالَ الْفَرَاءُ: ١٢٩ تَكْفِيهِ التَّوْبَةُ: ١٣٠

[٦] وَمِنْهَا؛ [٤a] رَوْتُ الطَّيْرِ عَلَى أَرْضٍ وَفَرَّشَ نَحْوِ الْمَسْجِدِ مَا لَمْ
يَتَعَمَّدِ الصَّلَاةَ أَوْ الْوُطْأَ عَلَيْهِ فِي حَالِ الطَّوَّافِ وَكَانَ جَافًا، وَلَا يُعْفَى عَنْهُ
فِي الثُّوبِ مُطْلَقًا خِلَافًا لِمَنْ أَلْحَقَ نَحْوَ الْعُضْفُورِ بِالْحُقَافِشِ فِي الْعَفْوِ
عَنْ زَرْقِهِ فِي الثُّوبِ، وَعَلَى هَذَا لَوْ دَخَلَ طَائِرُ الْمَسْجِدِ وَعَشَّشَتْ فِيهِ تُرْكٌ
لِلْفَرَّخِ وَالْقُعُودِ عَلَى الْبَيْضِ.

[٧] وَمِنْهَا؛ طِينُ الشَّوَارِعِ الْمُتَيَّقِنُ بِنَجَاسَتِهِ وَلَوْ مِنْ مُعَلَّظٍ مَا لَمْ ١٣١
تَبْقَ عَيْنُ النِّجَاسَةِ مُتَمَيِّزَةً، بَلْ وَإِنْ كَانَتْ مُتَمَيِّزَةً إِنْ عَمَّتِ الطَّرِيقَ، كَمَا
قَالَ الرَّزْكَشِيُّ ١٣٢ وَغَيْرُهُ، ١٣٣ وَاخْتِيَرَ خُصُوصًا فِي الْمَوَاضِعِ الَّتِي يَكْثُرُ

124 ب + أو المغلظ.

125 ب + حينئذ.

126 ب + في نحو.

127 ب - ما.

128 ب - نحو.

129 هو الحسين بن مسعود بن محمد الفراء البغوي، محي السنة أبو محمد (ت. ١١١٧/٥١٠): فقيه محدث مفسر، توفي بمرور الرود. له تصانيف في الفقه والحديث والتفسير. راجع: الأعلام للزركلي، ٢/٢٥٩.

130 لم أعر عليه في كتب الفراء، ولكنه مذكور في بعض كتب الشوافع. راجع: العزيز شرح الوجيز للرافعي، ١٣/٢؛ المجموع شرح المهذب للنووي، ٤/١٦٣.

131 أ - ما لم، صح ه.

132 هو محمد بن بهادر بن عبد الله الزركشي، بدر الدين أبو عبد الله (ت. ١٢٩٢/٧٩٤): عالم بفقهاء الشافعية والأصول. تركي الأصل، مصري المولد والوفاة. له تصانيف كثيرة في عدة فنون. راجع: الأعلام للزركلي، ٦/٦١-٦٠.

133 راجع: الديباج في توضيح المنهاج للزركشي، ١/١٣١.

فِيهَا الْكِلَابُ وَالِدَّوَابُّ، بَلْ قِيلَ بِالْعَفْوِ عَنْهَا فِي الْمَسْجِدِ^{١٣٤} مَا لَمْ يَنْسَبْ صَاحِبُهَا لِسَقَطَةٍ^{١٣٥} أَوْ قِلَّةٍ تُحْفَظُ وَإِنْ كَثُرَ، بَلْ يُعْفَى عَنْهُ بِقَدَرِ الْحَاجَةِ فَمَا زَادَ عَلَيْهَا ضَرًّا وَمَا لَا فَلَا مِنْ غَيْرِ نَظَرٍ^{١٣٦} إِلَى الْقِلَّةِ وَالْكَثْرَةِ، وَيَخْتَلِفُ بِالْوَقْتِ وَمَوْضِعِهِ مِنَ الثَّوْبِ وَالْبَدَنِ فَعَدُّوا التَّلَوُّثَ فِي^{١٣٧} أَسْفَلِ الْخُفِّ مَثَلًا وَأَطْرَافِهِ قَلِيلًا لَا فِي الثَّوْبِ وَالْبَدَنِ، وَهَكَذَا وَلَا يَجِبُ غَسْلُ مَا حَوَاهُ النَّعْلُ مِنْ طِينِ الشَّوَارِعِ وَلَا تَنْجُسُ الرَّجُلُ مِنْهُ^{١٣٨} وَإِنْ عَرَقَتْ وَتَوَسَّخَتْ، وَمَعَ الْعَفْوِ عَنْهُ لَا يَجُوزُ وَطْأُ الْمَسْجِدِ وَتَلْوِينُهُ^{١٣٩} بَلْ بِشَيْءٍ^{١٤٠} بِالْمُسْتَقْدِرَاتِ الطَّاهِرَةِ حَتَّى يَحْرُمَ نَحْوُ الْبُصَاقِ فِيهِ، وَكَمَّارَتُهُ الْمُوَارَاتِ.

[٨] وَمِنْهَا؛ مَا عَلَى رِجْلِ الذَّبَابِ مِنَ النَّجَاسَاتِ وَإِنْ رُوِيَ.

[٩] وَمِنْهَا؛ الْيَسِيرُ عُرْفًا مِنْ شَعْرٍ أَوْ رِيشٍ مِنْ غَيْرِ الْمَأْكُولِ أَوْ مِنْهُ

مَتَنَجِّسًا، بَلِ الْمَرْكُوبُ يُعْفَى عَنْ كَثِيرِ شَعْرِهِ [٤b] وَعَرَقِهِ.^{١٤١}

[١٠] وَمِنْهَا؛ قَلِيلُ دُخَانِ النَّجَسِ وَالصَّاعِدِ مِنْهُ بِالنَّارِ -وَالْإِلَّا فَكَبْحَارِ

كَنِيفٍ وَرِيحٍ دُبُرٍ رَطْبٍ- فَطَاهِرٌ، وَلَوْ أَصَابَ كَثِيرُهُ رَغِيْفًا نَجَسَ الْمَمَّاسِ

لَا الْكُلِّ، وَلَا يَطْهَرُهُ الْمَاءُ بَلْ يَجِبُ التَّقْوِيرُ، وَلَوْ طَبَخَ لَحْمًا أَوْ خُبْزًا فِي

تَنْوِيرٍ مُوقَدٍ بِنَجَسٍ فَالْجَانِبُ الْمَمَّاسُ لِلتَّنْوِيرِ نَجَسٌ^{١٤٢} وَجَبَ غَسْلُهُ إِلَّا إِنْ

مَسَحَ وَجْهَهُ بِيَابِسٍ.

134 ب + إذا عمت.

135 ب + عليه.

136 ب - نظر.

137 ب + في جميع.

138 ب - منه.

139 ب + به.

140 ب: لا يجوز.

141 ب + أيضا.

142 ب - نجس.

[۱۱] وَمِنْهَا؛ غُبَارُ السَّرَجِينَ فَلَا يَنْجُسُ الْأَعْضَاءُ الرُّطْبَةَ، وَلَا يَضُرُّ دُخُولُهُ فِي كَوْرِ الْعِمَامَةِ.

[۱۲] وَمِنْهَا؛ مَا عَلَى مَنْقَدِ غَيْرِ الْأَدْمِيِّ مِمَّا خَرَجَ مِنْهُ لَا يَنْجُسُ مَائِعًا وَقَعَ فِيهِ، وَأَمَّا الْأَدْمِيُّ الْمُسْتَجْمِرُ وَالصَّبِيُّ فَإِنْ وَقَعَ فِي مَائِعٍ أَوْ مَاءٍ قَلِيلٍ^{۱۴۳} نَجَسَهُ، وَيَحْرُمُ عَلَيْهِ ذَلِكَ لِتَضْمُّنِهِ بِالنَّجَاسَةِ بَلْ يَحْرُمُ عَلَيْهِ الْجِمَاعُ، وَلَا يَلْزُمُهَا تَمَكُّنُهُ مَا لَمْ يَسْتَنْجِ بِالمَاءِ إِنْ وَجَدَهُ مَا لَمْ يَعْمَلْ^{۱۴۴} مِنْ عَادَتِهِ أَنْ المَاءَ يَفْتُرُهُ عَنْ جِمَاعٍ يَحْتَاجُ إِلَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ سَلَسًا، وَإِلَّا فَلَا يَحْرُمُ، كَمَا يَجُوزُ وَطَأُ الْمُسْتَحَاضَةِ مَعَ سَيْلَانِ دِمَهِهَا، وَمِثْلُهُ الْمَرْأَةُ الْمُسْتَنْجِيَّةُ بِالحَجَرِ فَيَحْرُمُ عَلَيْهِ وَطَأُهَا.

[۱۳] وَمِنْهَا؛ رَوْثٌ مَا نَشَأَ مِنَ المَاءِ وَسَمَكٌ مَا لَمْ يُوضَعِ فِيهِ عَبَثًا، بَلْ بَعْضُهُمْ؛ وَإِنْ وُضِعَ فِيهِ عَبَثًا.

[۱۴] وَمِنْهَا؛ زَرْقُ الطَّيْرِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ طُيُورِ المَاءِ^{۱۴۵} فَلَا يَنْجُسُ مَاءً وَلَا دَلُّوْ أَلْقَاهُ فِيهِ.

[۱۵] وَمِنْهَا؛ مَا عَلَى فَمِ الطُّيُورِ وَفَمِ كُلِّ مَا يَجْتَرُّ كَالْبَعِيرِ وَالبَقَرِ وَغَيْرِهِمَا.

[۱۶] وَمِنْهَا؛ فَمُ الصَّبِيِّ لَا سِيَّمَا فِي حَقِّ الْمُخَالِطِ [۵a] وَإِنْ كَانَ يَتَّقِيًا وَيُدْخِلُ النَّجَاسَةَ فِي فِيهِ، فَيَجُوزُ تَقْبِيلُ فَمِهِ مَعَ الرُّطُوبَةِ وَالتِّقَامِ ثَدِي أُمِّهِ، بَلْ أَفْتَى مَالِكٌ بِصِحَّةِ صَلَاتِهَا بِلَا نَضْحِ بَوْلِهِ إِنْ لَمْ تَقْضُرْ فِي الاِخْتِرَازِ،^{۱۴۶} وَيُسْنُ أَكْلُ سُورِهِ وَتَعْوِيدُ النَّفْسِ بِالأَكْلِ وَالشُّرْبِ مَعَهُ، وَمِثْلُهُ المَجَانِينُ.

143 أ - قليل، صح ه.

144 ب: لم يعلم.

145 ب - الماء.

146 راجع: كتاب الفقه على المذاهب الأربعة للجزيري، ۱/۱۸؛ الفقه الإسلامي وأدلته للزحيلي، ۱/۲۷۸.

[١٧] وَمِنْهَا؛ مَا يُلْقِيهِ الْفَارَانُ فِي الْبُيُوتِ^{١٤٧} الْأَخْلِيَةِ وَكَذَا سَائِرِ الْمَائِعَاتِ إِذَا عَمَّ الْإِبْتِلَاءُ بِهَا، لَكِنْ يَجِبُ إِخْرَاجُهُ حِينَ الْأَكْلِ.

[١٨] وَمِنْهَا؛ بَعْرُ شَاةٍ وَقَعَ فِي اللَّبَنِ حَالَ الْحَلْبِ، لَا إِنْ وَقَعَ بَعْدَهُ أَوْ قَبْلَهُ أَوْ شَكَّكْنَا فِيهِ.

[١٩] وَمِنْهَا؛ مَا يَمَاشُ الْعَسَلَ مِنَ الْكَوَارَةِ الَّتِي تُجْعَلُ مِنْ رَوْثِ نَحْوِ بَقَرٍ، وَشَرْطُ ذَلِكَ كُلِّهِ؛ أَنْ لَا يُغَيَّرَ، وَأَنْ يَكُونَ مِنْ غَيْرِ مُعْلَظٍ، وَأَنْ لَا يَكُونَ بِقَضِهِ^{١٤٨} فِيمَا يَتَصَوَّرُ فِيهِ ذَلِكَ.

[٢٠] وَمِنْهَا؛ بَوْلُ الْبَقْرِ عَلَى الْحَبِّ حِينَ الدِّيَاسَةِ إِنْ شُوهِدَ، وَإِلَّا فَهُوَ طَاهِرٌ.

[٢١] وَمِنْهَا؛ قَلِيلُ بَوْلِ السَّلْسَلِ وَدَمِ الْأَسْتِحَاضَةِ الْخَارِجِينَ بَعْدَ الْحَشْوِ وَشَدِّ الْعِصَابَةِ مَعَ عَدَمِ^{١٤٩} التَّقْصِيرِ فِيهِ، وَعَنِ الْكَثِيرِ أَيْضاً إِنْ اقْتَصَرَ عَلَى الْعِصَابَاتِ لِلصُّومِ أَوْ لِلتَّأْدِي بِالْحَشْوِ.

[٢٢] وَمِنْهَا؛ أَنْزُ الْمُسْتَجْمَرِ بِطَاهِرٍ مُجْتَرِي فِي الْأَسْتِنْجَاءِ، وَإِنْ ائْتَشَرَ بِالْعَرَقِ وَأَفْضَى إِلَى الثَّوْبِ وَالْبَدَنِ أَوْ قَطَرَ مِنْهُ الْعَرَقُ، مَا لَمْ يُجَاوِزِ الصَّخْفَةَ وَالْحَشْفَةَ وَلَمْ يَمَسَّ رَأْسَ الذَّكَرِ مَوْضِعاً مُبْتَلِئاً، وَلَكِنْ فِي حَقِّ [٥b] نَفْسِهِ دُونَ غَيْرِهِ حَتَّى لَوْ أَمَسَكَ ثَوْبٌ مُصَلٍّ أَوْ حَمَلَهُ هُوَ بَطَلَتْ، كَمَا لَوْ حَمَلَ صَبِيّاً أَوْ حَيَوَاناً بِمَنْفَذِهِ نَجَاسَةً أَوْ مَيْتَةً طَاهِرَةً بِجَوْفِهَا نَجَاسَةً، وَلَوْ أَدْمِيّاً أَوْ قَارُورَةً فِيهَا^{١٥٠} نَجَسٌ، وَلَوْ مَعْفُوراً عَنْهُ أَوْ مَخْتوماً عَلَيْهِ بِنَحْوِ

147 ب: حياض.

148 ب: بفعله.

149 ب: سدم.

150 ب: بجوفها.

رِصَاصٍ أَوْ مَيْتَةٍ لَا نَفْسَ ١٥١ لَهَا سَائِلٌ، وَإِنْ لَمْ يَقْضُدْ كَقَمَلٍ قَتَلَهُ فَلَصِقَ جِلْدُهُ بِظُفْرِهِ لِعَدَمِ الْعَفْوِ عَنِ جِلْدِهِ نَحْوِ الْقَمَلِ، وَقِيلَ: يَنْبَغِي الْعَفْوُ عَنْهُ عِنْدَ جَهْلِ الْحَمَلِ، وَأَمَّا بَيْضُ الْقَمَلِ أَيُّ الصَّبِيَانِ فَيُعْفَى عَنْهَا إِنْ فُرِضَ حَيَاتُهَا ثُمَّ مَمَاتُهَا، وَإِلَّا فَهُوَ طَاهِرٌ كَبِزْرِ الْقَرْزِ وَبَيْضِ مَا لَا يُؤْكَلُ لِحَمُّهُ مَا لَمْ يُعْلَمَ ضَرَرُهُ؛ لِأَنَّهُ أَضَلُّ حَيَوَانَ طَاهِرٍ، وَكَذَا مَيْتِي كُلِّ حَيَوَانٍ غَيْرِ الْكَلْبِ وَالْخِنْزِيرِ وَعَلَقَتُهُ وَمُضَعَّتُهُ وَبَيْضَتُهُ اسْتَحَالَتْ دَمًا إِنْ كَانَتْ مِنْ كَبِيسٍ ذَكَرٍ لَمَّا ذَكَرْنَا، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ مِنْهُ بَلْ حَصَلَتْ مِنْ نَحْوِ سَمَنِ الدَّجَاجَةِ فَتَنْجُسُ بِالِاسْتِحَالَةِ لِأَنَّهَا فَاسِدَةٌ لَا يَحْضُلُ مِنْهَا فَرْخٌ، وَيُعْرَفُ ذَلِكَ بِكَوْنِ دَمِهَا رَقِيقًا مَحْلُوطًا بِالمَاءِ بِخِلَافِ مَا إِذَا كَانَ دَمًا غَلِيظًا صِرْفًا فَإِنَّهُ غَيْرُ فَاسِدٍ.

[٢٣] وَمِنْهَا؛ مَا لَا يُدْرِكُهُ طَرْفٌ مُعْتَدِلُ الْبَصَرِ مِنَ النَّجَاسَةِ، وَمِثْلُهُ مَا عَلَى رِجْلِ رَجُلٍ نَحْوِ نَمْلَةٍ دَخَلَتْ فِي ١٥٢ مَاءٍ قَلِيلٍ أَوْ مَشَتْ عَلَى لِبَاسٍ أَوْ بِسَاطٍ، وَإِنْ كَثُرَ كَهَرَّةٍ وَخُنْفَسَاءٍ وَجَرَادٍ وَفِرَاشٍ وَقِرَادٍ مَشَتْ عَلَى بِسَاطٍ أَوْ وَقَعَتْ فِي مَائِعٍ [٦a] وَفِي رِجْلِهَا نَجَاسَةٌ رَطْبَةٌ لَا يُرَى أَثَرُهَا لِقِلَّتِهَا، بِخِلَافِ مَا إِذَا رُبِّيَتْ فَإِنَّهُ يَجِبُ غَسْلُهَا.

[٢٤] وَمِنْهَا؛ لَحْمٌ طُبِخَ بِنَجَسٍ أَوْ بَبُولٍ وَحَبٌّ نُقِعَ فِيهِمَا، وَسَكِينٌ سُقِيَتْ بِهِمَا فَإِنَّهُ يَجِبُ ١٥٣ غَسْلُ ظَاهِرِهَا وَيُعْفَى عَنِ بَاطِنِهَا لِأَنَّهُ كَتَشْرُوبِ الْمَسَامِ فَلَا يُؤَثِّرُ، بِخِلَافِ أَجْرِ أَوْ لَبَنِ عَجْنٍ بِنَحْوِ خَمْرٍ وَبَبُولٍ ١٥٤؛ فَإِنَّهُ يَطْهَرُ ظَاهِرُهُ بِالْغَسْلِ وَلَا يُعْفَى عَنِ بَاطِنِهِ، بَلْ لَا بُدَّ مِنَ التُّعُّعِ فِي الْمَاءِ حَتَّى يَصِلَ الْمَاءُ إِلَى بَاطِنِهِ، وَنَصَّ الشَّافِعِيُّ عَلَى الْعَفْوِ عَمَّا عَجَنَ مِنَ الْخَرْفِ

151 ب: لا دم.

152 ب: في مائع أو.

153 ب: يكفي.

154 ب - وبول.

بِنَجَسٍ يَضْطَرُّ إِلَيْهِ فِيهِ^{١٥٥} وَلَوْ زَبَلًا، لِأَنَّ «الْأَمْرُ إِذَا ضَاقَ اتَّسَعَ»^{١٥٦} وَهُوَ الْمُعْتَمَدُ.

[٢٥] وَمِنْهَا؛ غَضُّ الْكَلْبِ سِوَاءٍ فِي الصَّيْدِ وَغَيْرِهِ مِنَ الْمَيْتَاتِ الطَّاهِرَةِ، فَيَكْفِي تَغْفِيرُ بَاطِنِهَا^{١٥٧} وَلَا أَثَرَ لِلتَّشْرِبِ بِلِعَابِهَا.

[٢٦] وَمِنْهَا؛ رُطُوبَةُ الْفَرْجِ مِنَ الْإِنْسَانِ وَغَيْرِهِ مِنَ الْحَيَوَانَاتِ الطَّاهِرَةِ سِوَاءٍ انْفَصَلَتْ أَوْ لَا، وَهُوَ مَاءٌ أَبْيَضٌ مُتَرَدِّدٌ^{١٥٨} بَيْنَ الْمَذْيِ وَالْعَرَقِ يَخْرُجُ مِنْ بَاطِنِ الْفَرْجِ الَّذِي لَا يَجِبُ غَسَلُهُ، بِخِلَافِ مَا إِذَا خَرَجَ مِمَّا وَجَبَ غَسَلُهُ فَإِنَّهُ طَاهِرٌ قَطْعًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ بَاطِنِ الْفَرْجِ فَإِنَّهُ نَجَسٌ قَطْعًا، كَكُلِّ خَارِجٍ مِنَ الْبَاطِنِ كَالْمَاءِ الْخَارِجِ مَعَ الْوَلَدِ أَوْ قَبْلَهُ فَعَلَى الْقَوْلِ بِنَجَاسَتِهَا يُعْفَى عَنْهَا، فَلَا تَنْجُسُ ذَكَرَ الْمُجَامِعِ وَلَا الْوَلَدُ وَلَا الْبَيْضُ وَلَا تُزْبَةُ تَحْمِلُهَا الْحَائِضُ عَقَبَ دِمِهَا، وَأَمَّا عَلَى الْقَوْلِ بِطَهَارَتِهَا كَمَا هُوَ الْأَصْحَحُ، وَإِنْ شَكَّ فِي أَضْلِيلِهَا فَلَا حَاجَةَ إِلَى الْقَوْلِ بِالْعَفْوِ.

[٢٧] وَمِنْهَا؛ الْحَمْرُ إِذَا غَلَّتْ وَازْتَفَعَتْ ثُمَّ تَحَلَّتْ بِنَفْسِهَا فَيُعْفَى عَنْهَا وَعَنْ ظَرْفِهَا جَمِيعًا، أَيُّ؛ يَطْهَرَانِ [٦b] جَمِيعًا لِلضَّرُورَةِ، أَمَّا إِنْ طُرِحَ فِيهِ^{١٥٩} شَيْءٌ^{١٦٠} أَوْ أُدْخِلَ فِيهِ^{١٦١} ظَرْفٌ فَازْتَفَعَتْ ثُمَّ أُخْرِجَتْ فَانْحَفَضَتْ أَوْ نَقَصَهَا فَتَحَلَّتْ فَلَا يَطْهَرُ شَيْءٌ مِنْهَا.

155 راجع: حاشية إعانة الطالبين على حل ألفاظ فتح المعين للدمياطي، ١٩٤/١.

156 قاعدة كلية فقهية. راجع: المبادئ الفقهية لأبي الوفاء، ١٨.

157 ب: ظاهره.

158 ب - متردد.

159 ب: فيها.

160 ب: أجنبي.

161 ب: فيها.

- [۲۸] وَمِنْهَا؛ قَلِيلُ الشَّعْرِ عُرْفًا عَلَى الْجِلْدِ الْمَدْبُوعِ فَإِنَّهُ يَطْهَرُ حَقِيقَةً
بِدَبْعِ الْجِلْدِ، وَاخْتَارَ كَثِيرُونَ طَهَارَةَ جَمِيعِهِ، لَكِنْ زَيْفُهُ^{۱۶۲} ابْنُ حَجَرٍ.^{۱۶۳}
- [۲۹] وَمِنْهَا؛ نَجَاسَةٌ لَا يُدْرِكُهَا طَرْفٌ أَوْ مَيْتَةٌ مَا لَا نَفْسَ لَهَا سَائِلٌ عِنْدَ
شَقِّ غُضُوهَا فِي حَيَاتِهَا، كَذَبَابٍ وَبَعُوضٍ وَبَرَّغُوثٍ وَقَمَلٍ وَنَمْلٍ وَعَقْرَبٍ
وَخَنَافِسٍ وَبَقٍّ وَوَزْغٍ وَبِنْتٍ وَرَدَانٍ وَزَنْبُورٍ وَسَامٍ أَبْرَصٍ، لَا حَيَّةٌ وَسُلْحَفَاءُ
وَضِفْدَعٌ وَقَارَةٌ، وَكَذَا لَوْ شَكَّ^{۱۶۴} بَعْدَمَ السَّيْلَانِ،^{۱۶۵} فَإِذَا وَقَعَتْ فِي مَاءٍ أَوْ
مَائِعٍ آخَرَ^{۱۶۶} لَمْ تَنْجُسْ، وَإِنْ عَلِيَتْ^{۱۶۷} وَتَفَتَّتَ فِيهِ^{۱۶۸} مَا لَمْ تُطْرَحَ مَيْتَةٌ،
لَكِنْ مَا أَنْشَأَهَا مِنْهُ إِنْ أَخْرَجَهَا فَوَقَعَتْ^{۱۶۹} مِنْ يَدِهِ أَوْ أَلْقَاهَا فِيهِ بِنَفْسِهِ لَا،
أَوْ فِي مَائِعٍ آخَرَ لَا يَضُرُّ كَمَا لَا يَضُرُّ طَرْحُهَا فِيهِ مِنْ أَوَّلِ الْأَمْرِ عَمْدًا.
- [۳۰] وَمِنْهَا؛ الدُّودُ فِي نَحْوِ الْحَلِّ وَالْقَثَاءِ وَالثَّمَارِ فَيَجُوزُ أَكْلُهُ مَعَهُ
قَبْلَ التَّمْيِيزِ، وَمِثْلُهُ مَا فِي بَطْنِ سَمَكٍ صَغِيرٍ^{۱۷۰} قَلْبُهَا بِنَحْوِ زَيْتٍ بِلَا شَقِّ
جَوْفِهَا، وَكَذَا بَلْعُهَا.
- [۳۱] وَمِنْهَا؛ الْحَبُّ الَّذِي يَبْقَى فِي أَسْفَلِ الدَّنِّ وَالْفَأْرُ يَرِثُنَّ وَيَبْلُنَ فِيهِ،
بَلُّ هُوَ طَاهِرٌ عَمَلًا بِالْأَصْلِ مَا لَمْ يُعْلَمَ نَجَاسَتُهُ بِعَيْنِهِ.

162 راجع: تحفة المحتاج بشرح المنهاج لابن حجر الهيتمي، ۳۰۸/۱.

163 هو أحمد بن محمد بن علي بن حجر الهيتمي السعدي الأنصاري، شهاب الدين شيخ الإسلام أبو العباس (ت.

۱۵۶۷/۹۷۴): فقيه باحث مصري، مولده في محلة أبي الهيتم (من إقليم الغربية بمصر) ومات بمكة. وله تصانيف

كثيرة. راجع: الأعلام للزركلي، ۲۳۴/۱.

164 ب + لم يحكم.

165 ب + فيه.

166 ب - آخر.

167 ب + الميتة.

168 ب - فيه.

169 ب + فيه.

170 ب + فيجوز.

[٣٢] وَمِنْهَا؛ [va] الْوَرَقُ الَّذِي يَنْشُرُ عَلَى نَحْوِ حَائِطٍ نَجِسٍ فَتَجُوزُ الْكِتَابَةُ عَلَيْهِ وَلَوْ قُرْآنًا وَلَا يَنْجُسُ الْقَلَمُ مِنْهُ، وَلَا يُعْفَى عَنْ حَوْضٍ مَطْلِيٍّ بَطِينٍ مَعْجُونٍ بِرَمَادِ النَّجَسِ مَثَلًا فَيَنْجُسُ الْمَاءَ الْقَلِيلُ بِمُمَاسَّتِهِ، وَلَا يُعْفَى^{١٧١} عَنْ رَشَاشِ بَوْلٍ وَعَائِطٍ بَلَّ يَجِبُ التَّحَرُّزُ عَنْ رَشَاشِهِمَا، فَإِنَّ عَامَّةَ عَذَابِ الْقَبْرِ مِنْهُ،^{١٧٢} فَلَوْ بَالَ فِي مَاءٍ كَثِيرٍ فَتَرَشَّشَ إِلَيْهِ نَجَسَهُ، لِأَنَّهَا مَا لَمْ تَسْتَحِلَّ فِي الْمَاءِ وَلَمْ يُغْلَبْ عَلَيْهَا لَا يُحْكَمُ بِطَهَارَتِهَا، وَلَيْسَ هَذَا كَمَا لَوْ ضَرَبَ فِيهِ نَجَاسَةٌ جَامِدَةٌ فَتَرَشَّشَ إِلَيْهِ مِنْ ضَرْبِهِ، لِأَنَّهُ لَا يَتَحَقَّقُ أَنَّهُ مِنْ إِصَابَةِ النَّجَاسَةِ لِاحْتِمَالِ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُجَاوِرِ لِشِدَّةِ الْأَضْطِرَابِ، هَذَا مَا فِي بَعْضِ كُتُبِ الشَّرْعِ، لَكِنْ حَيْثُ قَالَ الرَّمْلِيُّ:^{١٧٣} «لَوْ بَالَ فِي الْبَحْرِ مَثَلًا فَازْتَفَعَتْ مِنْهُ رَعْوَةٌ فَهِيَ طَاهِرَةٌ، كَمَا أَفْتَى بِهِ الْوَالِدُ (رَحِمَهُ اللَّهُ)،^{١٧٤} لِأَنَّهَا^{١٧٥} بَعْضُ الْمَاءِ الْكَثِيرِ^{١٧٦} خِلَافًا لِمَا فِي الْعُبَابِ»،^{١٧٧} وَيُمْكِنُ حَمْلُ كَلَامِ الْقَائِلِ بِنَجَاسَتِهَا عَلَى تَحَقُّقِ كَوْنِهَا مِنْهُ أَيَّ:^{١٧٨} مِنَ الْبَوْلِ.

[٣٣] وَمِنْهَا؛ طِيبٌ عُجْنَ بِحَمْرِ فَيُعْفَى عَنْ دُخَانِهَا حَالَ التَّبَخُّرِ، وَلَا يَجُوزُ التَّدَاوِي بِبَصْرِفِ الْحَمْرِ إِذْ لَا نَفْعَ فِيهَا، وَمَا دَلَّ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ مِنْ أَنَّ فِيهَا ﴿مَنَافِعُ

171 ب + أيضا.

172 إشارة إلى ما رواه ابن ماجه عن أبي هريرة (رضي الله عنه) قال: قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم): «أكثر عذاب القبر من البول.» (٣٤٨) في كتاب الطهارة وسننها.

173 هو محمد بن أحمد بن حمزة، شمس الدين الرملي (ت. ١٠٠٤/١٥٩٦): فقيه الديار المصرية في عصره، ومرجعها في الفتوى. مولده ووفاته بالقاهرة. صنف شروحا وحواشي كثيرة. راجع: الأعلام للزركلي، ٧/٦.

174 هو أحمد بن حمزة الرملي، شهاب الدين (ت. ٩٥٧/١٥٥٠): فقيه شافعي، من رملة المنوفية بمصر، توفي بالقاهرة. وله تصانيف. راجع: الأعلام للزركلي، ١٢٠/١.

175 ب: لا به.

176 ب - الكثير.

177 وهو: (ولو بال في البحر مثلا فارتفعت منه رعوة نجسه). راجع: العباب للمزجد، ١٤/١. فالعباب المحيط بمعظم نصوص الشافعي والأصحاب: كتاب في الفقه لأحمد بن عمر بن محمد السيفي المرادي المذحجي الزبيدي، صفي الدين المعروف بالمزجد (ت. ٩٣٠/١٥٢٤): من فقهاء الشافعية بتهمامة اليمن. راجع: الأعلام للزركلي، ١/١٨٨. ولما كان خلافا للعباب راجع: نهاية المحتاج إلى شرح المنهاج للرملي، ٧٥/١.

178 ب - منه أي.

لِلنَّاسِ ﴿البقرة، ٢/٢١٩﴾ فَهُوَ قَبْلَ تَحْرِيمِهَا، وَلَا شُرْبُهَا لِنَحْوِ جُوعٍ أَوْ عَطَشٍ [٧b] لَمْ يَنْتَهَ بِهِ إِلَى حَالَةِ الْأَضْطِرَّارِ، وَيَجُوزُ لِفَضْلِ لُقْمَةٍ فِي الْحَلْقِ وَلَمْ يَجِدْ مَا يَسْقِيهَا^{١٧٩} إِلَّا الْحَمْرَ، كَمَا يَجُوزُ إِزَالَةُ الْعَقْلِ لِقَطْعِ يَدٍ مُتَاكَلَةً بِغَيْرِ مُسْكِرٍ مَائِعٍ، بَلِ الْمَفْهُومُ مِنْ كَلَامِ ابْنِ قَاسِمٍ^{١٨٠} جَوَازُهُ بِهِ سُقُوطُهَا^{١٨١} إِنْ لَمْ يَجِدْ غَيْرَهُ^{١٨٢} وَيَجُوزُ بِمَعْجُونِهَا كَصَرْفِ بَاقِي النَّجَاسَاتِ إِنْ عَلِمَ أَوْ أَخْبَرَهُ^{١٨٣} عَدْلٌ يَنْفَعُهَا عَلَى شَيْءٍ^{١٨٤} وَتَعْيُنِهَا بِأَنْ لَا يَنْفَعُ^{١٨٥} عَنْهَا غَيْرُهَا.

[٣٤] وَمِنْهَا؛ الْخِفَافُ^{١٨٦} الْمَخْرُوزُ بِشَعْرِ الْخَنْزِيرِ رَطْبًا، وَكَذَا غَيْرُهُ مِمَّا لَا يَتَيَسَّرُ الْحَرْزُ إِلَّا بِهِ، فَيَجُوزُ الصَّلَاةُ بِهِ بَعْدَ غَسْلِ ظَاهِرِهِ سَبْعًا، وَعِنْدَ الشَّكِّ فِي الْحَرْزِ بِهِ الْأَصْلُ طَهَارَتُهُ، لَكِنْ يُسْتَحَبُّ أَنْ يُسْأَلَ عَنِ صَانِعِهِ وَيُعْمَلَ بِقَوْلِهِ.

[٣٥] وَمِنْهَا؛ الطَّيِّبُ الْمَعْجُونُ بِالنَّجَسِ فِي حَقِّ جِذْرَانِ الْمَسْجِدِ، فَيَجُوزُ بِنَاؤُهُ بِهِ دُونَ الْكَعْبَةِ وَأَرْضِهِ.

[٣٦] وَمِنْهَا؛ الْجُبْنُ الْمَعْمُولَةُ بِأَنْفِخَةِ الْحَيَّوَانِ الَّذِي تَعْدَى بِغَيْرِ اللَّبَنِ لِعُمُومِ الْبَلْوَى بِهِ.

[٣٧] وَمِنْهَا؛ رِيحُ النَّجَاسَةِ أَوْ لَوْنُهَا الْبَاقِي بَعْدَ إِمْعَانِ غَسْلِهَا وَاسْتِعْمَالِ^{١٨٧} مَا تَوَقَّفَتْ الْإِزَالَةُ عَلَيْهِ مِنْ حَتِّ وَقَرْصِ وَأُشْنَانٍ وَصَابُونٍ

179 ب: يسيغها.

180 هو أحمد بن قاسم الصباغ العبادي ثم المصري الشافعي الأزهري، شهاب الدين (ت. ١٥٨٤/٩٩٢): فاضل من أهل مصر، مات بمكة. له تصانيف في الأصول والفروع. راجع: الأعلام للزركلي، ١/١٩٨.

181 ب - سقوطها.

182 راجع: حاشية ابن قاسم العبادي على تحفة المحتاج، ٩/١٧٠.

183 ب + طيب.

184 ب - على شيء.

185 ب: لا يغني.

186 ب: الخف.

187 ب: من استعمال.

وَجَدَهُ^{١٨٨} بِثَمَنِ مِثْلِهِ فَاضِلًا عَمَّا يُعْتَبَرُ فِي التَّيْمُمِ، وَلَوْ^{١٨٩} يَجِدُ الْعَوْتَ أَوْ الْقُرْبَ لَكِنْ لَا يَجِبُ عَلَيْهِ قَبُولُ الْهَبَةِ [٨a] لِأَنَّ فِيهَا مِنَّةً بِخِلَافِ الْمَاءِ، وَبَعْدَ ظَنِّ الطُّهْرِ لَا يَجِبُ شَمٌّ وَلَا نَظْرٌ، وَمَعْنَى الْعَفْوِ هُنَا؛ الْحُكْمُ بِطَهَارَةِ الْمَحَلِّ مَعَ بَقَاءِ أَحَدِهِمَا لِأَنَّهُ^{١٩٠} نَجِسٌ فَيُعْفَى عَنْهُ، وَيَضُرُّ بَقَاءُ هُمَا مَعًا كَبَقَاءِ الطَّعْمِ فَقَطُّ وَإِنْ عُسِرَ لِأَنَّ بَقَاءَهُ دَلِيلٌ عَلَى بَقَاءِ الْعَيْنِ، وَإِلَّا وَجْهُ جَوَازِ ذَوْقِ الْمَحَلِّ إِذَا غَلَبَ عَلَى ظَنِّهِ زَوَالُ الطَّعْمِ لِلْحَاجَةِ، وَيَجِبُ عَلَى مَنْ أَكَلَ نَجَسًا لَهُ دُسُومَةٌ إِزَالَتِهَا.

[٣٨] وَمِنْهَا؛ الْمَاءُ الْمُتَرَشَّشُ مِنَ الطَّرِيقِ وَالْمَوَازِبِ الْمُتَحَقِّقِ نَجَاسَتَهُ فَيُعْفَى عَنْهُ كَطِينِ الشَّوَارِعِ بِعَيْنِهِ، وَمَحَلُّ الْعَفْوِ فِي جَمِيعِ مَا ذَكَرْنَا هُنَا حَيْثُ لَمْ يَحْتَلِطْ بِكَثِيرٍ أَجْنَبِيٍّ وَإِلَّا لَمْ يُعْفَ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ، أَمَّا قَلِيلُ الْأَجْنَبِيِّ فَلَا بَأْسَ بِاخْتِلَاطِهِ بِهِ كَمَا قَالُوا فِي اخْتِلَاطِ دَمِ الْحَيْضِ بِالرِّيقِ، وَخَرَجَ بِالْأَجْنَبِيِّ مَا يَحْتَاجُ إِلَى مَسِّهِ مِنْ نَحْوِ مَاءِ طُهُرٍ وَشُرْبِ وَتَنْشِيفِ احْتِاجَهُ وَبُصَاقِ فِي ثَوْبِهِ وَمَاءِ بَلَلِ رَأْسِهِ مِنْ غَسَلِ تَبَرُّدٍ وَتَنْظِيفِ وَمُمَاسِ أَلَةٍ لِنَحْوِ فَضْدٍ مِنْ رِيقٍ أَوْ دُهْنٍ وَسَائِرٍ مَا احْتِيجَ إِلَيْهِ، بَلْ أَطْلَقَ بَعْضُهُمُ الْمُسَامَحَةَ فِي الْاِخْتِلَاطِ بِالْمَاءِ وَاسْتَدَلَّ لَهُ بِنَقْلِ الْأَضْبَاحِيِّ^{١٩١} عَنِ الْمَتَوَلِيِّ^{١٩٢} وَالْمَتَأَخَّرِينَ مَا يُؤَيِّدُهُ، وَأَيْضًا الْعَفْوُ إِنَّمَا هُوَ بِالنِّسْبَةِ إِلَى الصَّلَاةِ وَالْأُمُورِ الْمُتَعَلِّقَةِ بِهَا، حَتَّى لَوْ أَدْخَلَ الثُّوبَ الَّذِي عَلَيْهِ نَجَاسَةٌ مَغْفُوءَةٌ فِي مَائِعٍ أَوْ مَاءٍ قَلِيلٍ تَنَجَّسَ الثُّوبُ [٨b] وَمَا أَدْخَلَ فِيهِ.

188 ب: إن وجد.

189 أ - لو، صح ه.

190 ب: لا أنه.

191 هو علي بن أحمد بن أسعد الأصبحي، أبو الحسن (ت. ١٢٤٧/٧٠٣): فقيه يمني، من أهل تعز. انتهت إليه رئاسة «العلم» في اليمن. صنف كتباً. راجع: الأعلام للزركلي، ٢٥٧/٤.

192 هو عبد الرحمن بن مأمون النيسابوري، أبو سعد المعروف بالمتولي (ت. ١٠٨٦/٤٧٨): فقيه مناظر عالم بالأصول، ولد بنيسابور وتوفي ببغداد. له تصانيف. راجع: سير أعلام النبلاء للذهبي، ١٨٥/١٩؛ الأعلام للزركلي، ٣٢٣/٣.

اعْلَمَ أَنَّ الْعَفْوَ إِنَّمَا هُوَ عَنِ مُحَقَّقِ النَّجَاسَةِ، أَمَّا نَحْوُ؛ ثِيَابٍ قَصَابٍ
وَخَمَّارٍ وَكُفَّارٍ مُتَدَيِّنِينَ بِاسْتِعْمَالِ النَّجَاسَةِ، وَالْخَفَافِينَ الْمُسْتَعْمِلِينَ لِلْهَلْبِ
وَعَرَقِ الدَّوَابِّ وَلُعَابِهَا، وَإِنْ كَانَتْ تَتَمَرَّعُ فِي النَّجَاسَةِ وَتَحْكُ قَوَائِمَهَا
النَّجِسَ بِأَفْوَاهِهَا، وَلُعَابِ الصَّبْيَانِ وَالْمَجَانِينِ، وَمَاءِ الْمَازِبِ الَّذِي يُغْلَبُ
عَلَى الظَّنِّ نَجَاسَتُهُ، وَالْجُوحُ الَّذِي اشْتَهَرَ عَمَلُهُ بِشَحْمِ الْخَنْزِيرِ، وَالرَّبْبِقِ
الَّذِي اشْتَهَرَ جَلْبُهُ فِي جِلْدِ الْكَلْبِ وَالْخَنْزِيرِ، وَالسَّمَنِ الَّذِي تَجْعَلُهُ الْكُفَّارُ
فِي الْجِلْدِ الَّذِي لَمْ يُدْبَغْ وَلَمْ يُدْرَمَنْ ذَابِحُهُ، وَقِرْطَاسٍ بُسْطَ وَهُوَ رَطْبٌ
عَلَى الْحَيْطَانِ الْمَعْمُولَةِ بِرَمَادِ نَجِسٍ، وَثُوبٍ نَسَجَهُ الْمَجُوسُ، وَمَائِعٍ أَدْخَلَ
الْكَلْبُ رَأْسَهُ فِيهِ وَأَخْرَجَهُ فَوَجِدَ فَمُهُ رَطْبًا، وَلَحْمٍ بِيَدِ مُسْلِمٍ يَدْعِي طَهْرَهُ،
وَلُقْمَةٍ لَحْمِ رُئَيْتٍ فِي مَزْبَلَةٍ مَشْدُودَةٍ فِي خِرْقَةٍ،^{١٩٣} وَلَبَنِ وَعَظْمٍ شَكَّ
أَنَّهُ مِنَ الْمَأْكُولِ أَمْ مِنْ غَيْرِهِ وَلَوْ مُلْقِيًا فِي مَزْبَلَةٍ، وَبَيْضٍ يَطْنُ نَجَاسَتَهُ،
وَالرُّوُوسِ وَالْأَكَارِعِ الَّتِي تُطْبَخُ فِي الْأَسْوَاقِ، وَمَائِعٍ وَقَعَ فِيهِ أَدْمِيٌّ وَلَوْ
مَيْتًا أَوْ حَيَوَانٌ^{١٩٤} مُتَنَجِّسٌ وَلَوْ بِمُعْلَظٍ أَوْ وَلَعَتْ فِيهِ هِرَّةٌ تَعَدَّتْ بِذَلِكَ
أَوْ نَقَرَتْ فِيهِ دَجَاجَةٌ رَعَتْ نَجَاسَةً بَعْدَ مَا غَبِنَ عَنِ الْأَعْيُنِ قَدْرًا يُمَكِّنُ
إِعَادَةَ^{١٩٥} طَهْرِهِنَّ عَنِ تِلْكَ النَّجَاسَةِ وَسَائِرِ مَا غَلَبَ النَّجَاسَةَ [٩a] فِي نَوْعِهِ
مَسْتِنْدَةً إِلَى^{١٩٦} الظَّاهِرِ لَا إِلَى قَرِينَةٍ تُقَوِّي الظَّاهِرَ كَمَا فِي مَسْأَلَةِ الطَّبِيَّةِ
الْمَشْهُورَةِ،^{١٩٧} فَكُلُّهُ ظَاهِرٌ^{١٩٨} لِلْأَصْلِ^{١٩٩} فَلَا حَاجَةَ إِلَى الْعَفْوِ فِيهِ، فَالْبَحْثُ

193 ب + وشعر.

194 ب + آخر.

195 ب - إعادة.

196 ب - إلى.

197 المذكورة في كتب الفقه، وهي: «فلو رأى طيبة تبول في ماء كثير وهو بعيد منه، فجاءه فوجده متغيرا، وشك هل تغيره بالبول أو بغيره؟ فهو نجس... وإن لم يعهد أصلا أو طال عهده فهو طاهر لاحتمال التغير بطول المكث.» راجع: روضة الطالبين للنووي، ١/١٤٨.

198 ب + عملا.

199 ب: بالأصل.

وَالْتَجَبُّ عَنْهُ بِدَعَةٍ بَلْ ضَلَالَةٌ وَدَاءٌ لَا دَوَاءَ لَهُ،²⁰⁰ إِذِ التَّعَمُّقُ مَذْمُومٌ وَشَدَّوْا
 الْإِنْكَارَ عَلَى مَنْ يَغْسِلُ الثُّوبَ الْجَدِيدَ وَالْفَمَّ مِنَ الْخُبْزِ وَالْبَيْضِ وَالْبَقْلِ
 إِلَى زَبَلِ أَرْضِهِ وَغَيْرِهَا بِتَوَهُّمٍ نَجَّاسَتِهَا؛ نَعَمْ، نُدِبَ غَسْلُ مَا قَرُبَ احْتِمَالُ
 نَجَّاسَتِهِ، وَقَوْلُهُمْ مِنَ الْبِدَعِ الْمَذْمُومَةِ²⁰¹ غَسْلُ الثُّوبِ الْجَدِيدِ مَحْمُولٌ عَلَى
 غَيْرِ ذَلِكَ، بِأَنَّ اسْتَوَى الطَّرْفَانِ أَوْ غَلَبَ جَانِبُ الطَّهَّارَةِ.

200 ب - وءء لء ءوءء له.

201 ب: المنكرة.

Sonuç

Osmanlı'nın son dönem çok yönlü âlimlerinden biri olan Siirtli Molla Halil'in, yaptığı tedrisat ve teliflerden hareketle, iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Eğitimini tamamlayıp icazet aldıktan sonra bu geleneği devam ettirerek vefatına kadar tedrisatla meşgul olmuş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu alanda dönemin ve bölgenin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Molla Halil'in yetiştirdiği birçok öğrencisi de icazet aldıktan sonra bu çizgiyi sürdürmüştür. Böyle önemli bir üne sahip olduğunun en büyük kanıtı, kendisinden sonraki ilim icazetlerin nerdeyse tümünün onda nihayet bulmasıdır. Onun bu özelliği dışında, onu akranlarından farklı kılan yönü ise, telifle iştigal etmesi ve eserlerinin birçok alanda kaynak kabul edilmesidir. Sarf, nahiv, mantık, münâzara, belâgat... gibi alanlarda kaleme aldığı eserlerle yetiştirdiği geleneğin müfredatını geliştirmiştir. Aynı zamanda alternatif kaynaklar da telif ederek medrese eğitiminde bir tecdide yönelmeye çalışmıştır. Kullandığı son derece başarılı ve akıcı Arapça'nın yanı sıra, tümüyle manzum eserleri ve diğer kitaplarındaki arûz vezninde yazdığı şiirler onun bu alanda ciddi bir vukufiyetinin olduğunu göstermektedir. İstanbul ve Mısır/Kahire gibi ilmî merkezlerden uzak olması, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşaması, maddî imkânların ve ulaşım imkânlarının kıtlığı gibi olumsuz saiklerden dolayı eserleri hak ettiği değeri bulamamış ve kütüphanelerde yerini alamamıştır. Müfredat dışında çeşitli İslamî bilimlerde hacimli eserler ortaya koyduğu gibi halkın da yararlanabileceği pratik bilgiler muvacehesinde risaleler de kaleme almıştır. Molla Halil'e âidiyeti hususunda herhangi bir tartışma olmayan bu eserlerden biri, fıkıh alanındaki *Risâle fi'l- ma'fuvvât*'tir. Bu risale, hacim olarak küçük olmakla beraber ma'fuvvât/ruhsat niteliğindeki birçok fikhî meseleyi derleyerek okuyucusuna değerli bilgiler sunan önemli bir eserdir.

Çalışmamızda Molla Halil'in genel olarak ilmî şahsiyeti ve bu alandaki hizmetlerinin yanı sıra, özelde fûrû-ı fıkıh alanında yazdığı ma'fuvvât ile ilgili risaleyi muhteva yönünden tahlillerde bulunmakla ve şekil açısından bilgiler vererek paylaşmaya çalıştık. Konuyu işleme metodu, bununla ilgili yararlandığı kaynaklar, ortaya koyduğu fetvalar, ihtilaflara değinmesi ve buna dair zikrettiği ruhsatları değerlendirmeye çalıştık. Birçok eseri gibi resmî ve şahsî kütüphanelerde hâlâ el yazması olarak mevcut olup, tahkik edilmeyen *Risâle*

fi'l-ma'fuvât'ın nüshalarını tespit ederek bunlara ulaşmaya çalıştık. Elde ettiğimiz nüshaları, şekil açısından teknik özelliklerini tespit edip harekeledikten sonra, tahkik ve tahrîc ederek ilim dünyasının istifadesine sunduk. *Risâle fi'l-ma'fuvât* özelinde Molla Halil es-Si'irdî'nin fıkha bakış açısını ve eserinin muhtevasını değerlendirme neticesinde şu sonuçlara ulaştık:

Risaleyi yazmadaki gerekçesini giriş kısmında ifade ettikten sonra otuz sekiz meselede: abdest, gusül, namaz, giysi, tedavi ve gıdayla ilgili birçok ferî meseleyi necaset bağlamında zikretmiş ve bunlardan mazur görülen durumları serdetmiştir. Sonuç kısmında ise konuyla ilgili genel kurallar vererek kitapçığını nihayete erdirmiştir. Şâfiî mezhebine mensup olan müellif, kitapçığını bu çizgide kaleme almış, gerektiği yerlerde de mezhep içi ve mezhep dışı ihtilafları zikretmekten geri kalmayarak, bu tür ruhsatlardan yararlanabileceğine işaret etmiştir. Risalenin kaleme alınması ve bu ihtilaflara değinmenin gerekçesinin yazarın mezhep taassubuna girmeden mevcut olan problemlere çözüm getirmesinin yanı sıra, ruhsat alanını geniş tutmaya çalışan bakış açısı olduğu anlaşılmaktadır. Yaşadığı döneme kadar zaruret niteliğini koruyan konularda önemine binaen bu ruhsatları ifade edip, diğer fukahanın görüşlerini de zikrederek buna yönelik değerlendirmeler yapmıştır. Yapmış olduğu bu tahliller, yeni bir içtihat ortaya koymaktan ziyade, mevcut olan görüşleri zikretme, zaruret durumunda mezhep dışı olanlardan yararlanabilme ve fetvaya esas olanı paylaşma şeklinde mütalaa edilmiştir. Günümüzde de mevcut olan necasetin tedavi, gıda ve giyim gibi sektörlerde kullanımıyla ilgili cevap bekleyen kimi meseleler için referans olabilecek bilgiler paylaşmıştır. Risalede geçen kimi meselelerin ise dönemsel olarak tek alternatif olduğu için ruhsat boyutunun olabileceği ve aktüel olarak bir değerinin kalmadığı anlaşılmaktadır.

Ekler

Ankara Milli Kütüphanesi, Adnan Ötügen Koleksiyonu,
06 Hk 4979 numara ile kayıtlı nüshanın ilk ve son varacağı.

Şahsi kütüphanemizde bulunan nüshanın ilk ve son varacağı.

Kaynakça

Aktaş, Ahmet - Kahraman, Muhammed Şerif. "Molla Halil es-Si'irdi ve Eserleri ile İlgili Bir Biyografya Denemesi". *Molla Halil es-Si'irdi Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*. ed. M. Macit Sevgili vd. 1/95-101. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

'Alvânî, Ahmed Mu'az 'Alvân Hakkî. *İcâzetü 'ulemâi's-sâdeti'l-Hayderiyye*. İstanbul: Merkez Ceylânî li'l-bühûsi'l-İlmiyye ve't-tab'i ve'n-neşr, 1436/2015.

'Alvânî, Ahmed Mu'az 'Alvân Hakkî. "İcâzetü'l-imâm eş-şeyh el-mullâ Halil es-Si'irdi dirâse tahliliyye". *Molla Halil es-Si'irdi Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*. ed. M. Macit Sevgili vd. 1/105-130. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1974.

Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. By: Matbaa-i Âmiri, 1333-1334.

Cezîrî, Abdurrahman. *Kitâbü'l-fık'h 'alâ'l-mezâhibi'l-arbe'a*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.

Derşevi, Muhammed Şafi. *Şeyh Mahmud ez-Zukaydî'nin "Şerhu'l-Ma'fuvât Adlı Eserinin Tâhrik ve Değerlendirilmesi"*. Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2019.

Dervîş, Muhammed Ebû Vefâ. *el-Mebâdii'l-fıkhiyye*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanifiyye, ts.

Dimiyâtî, Ebû Bekr Osman b. Muhammed Şettâ el-Bekrî. *Hâşiyetü l'âneti't-tâlibin 'alâ halli elfâzi Fetihî'l-mu'in*. Dimeşk: Dâru'l-Feyha' li-neşri ve't-tevzî', 1429/2008.

Haskefi, Alâüddin Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî. *ed-Dürü'l-mubtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.

Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân er-Ruaynî. *Mevâhibü'l-celîl lişerhi Muhtasari Halil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.

İbn Hacer, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî. *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

İbn Kâsım, Şihâbüddin Ahmed b. Kâsım es-Sabbâğ el-Abbâdî. *Hâşiyetü İbni Kâsım 'alâ Tuhfeti'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *es-Sünen*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, ts.

Memduhoğlu, Adnan. "el-Ma'fuvât Adlı Eseri Çerçevesinde Molla Halil Si'irdi'nin Fıkıh Anlayışı". *Molla Halil es-Si'irdi Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*. ed. M. Macit Sevgili vd. 1/783-799. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Memduhoğlu, Adnan. "Mahmud Zokaydî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* EK-2/180-181. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Memduhoğlu, Adnan. "Molla Halil es-Si'irdi'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar". *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/14 (2019), 608-638.

Müderriş, Abdulkarim. *'Ulemâunâ fi hidmeti'l-'ilmi ve'd-dîn*. Bağdat: Dâru'l-Hurriyye, 1983.

Müzced, İbnü'l-Müzhacî Safiyüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Abdurrahmân. *el-'Ubâbül-muhîb bi-mu'zami nusûsi's-Şâfi'i vel-ashâb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri. *Ravzatü'r-tâlibin ve 'umdetü'l-muttakin*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013.

Okur, Hüseyin. *İslam Hukukunda Genel Kurul İhmal Etmediği Kabul Edilen Hükümler Ma'fuvât*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021.

Özcan, Abdullah. "Molla Halil Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar". *Molla Halil es-Si'irdi Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*. ed. M. Macit Sevgili vd. 1/47-93. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Özcan, Abdullah. *Molla Halil es-Si'irdi'nin Basiretu'l-kulûb fi kelâmi Allâmi'l-ğuyûb Adlı Tefsîrinin Tahkik ve Tablîli (Bakara-İsra)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Özcan, Abdullah - Sevgili, M. Macit. "Molla Halil es-Si'irdi'nin Biyografisi". *Molla Halil es-Si'irdi Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği*. ed. M. Macit Sevgili vd. 1/21-46. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Pakış, Ömer. *Molla Halil es-Si'irdi ve Tefsirdeki Metodu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Pakış, Ömer. "Molla Halil Siirdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/250-251. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Remli, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2002.

Râfi'î, Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997.

Si'irdi, Molla Halil, *Risâle fi'l-mafuvvât*. Ankara: Milli Kütüphane, Adnan Ötüken, 06 Hk 4979, 2b-9a. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risaletul-mafuvvat/60140>.

TKB, Turizm ve Kültür Bakanlığı. "Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı". Erişim 1 Kasım 2021. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risaletul-mafuvvat/60140>.

TTK, Türk Tarihi Kurumu. Erişim 12 Kasım 2021. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmâni. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. Byy: Müessetü'r-Risâle, 1984/1405.

Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türki. *ed-Dibâc fi tavzîhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.

Zirikli, Hayreddin. *el-'Alâm Kâmusu terâcimi lieşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arabi ve'l-müste'ribîn ve'l-müsteşrikin*. Beyrut: Dâru'l-İlmi lilmelâyin, 1986.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmi ve edilletuh*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1433/2012.

